

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСИ XII–XIV СТОЛІТЬ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ*

8. *Апостол апракос (уривок)*. XII–XIII ст. 24 арк. Пергамен, устав двох почерків². Зміст рукопису: окремі читання з Діянь апостольських. Надійшов із бібліотеки Софійського собору в Новгороді. Вперше його описав Іван Купріянов, віднісши уривок до XIII–XIV ст.³ Після вивчення старовинної палітурки М. Волков дійшов висновку, що рукопис – давніший, а його повний обсяг був усемеро більшим⁴. У мові дослідник виявив ті риси, які виокремив у галицько-волинських пам'ятках О. Соболевський. Останній супроводив публікацію М. Волкова додатком: “Описана тут перша частина Апостола, поза сумнівом, належить до рукописів, що вийшли з-під пера галицько-волинських переписувачів”⁵.

9. *Євангеліє апракос повний “Волинське”*⁶. Кінець XII(?)–XIII ст. 228 арк. Пергамен, устав⁷. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая і освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрени недільні читання, читання на різні випадки. Рукопис прикрашають мініатюри євангелістів Іоана (арк. 1 зв.), Матвія (арк. 40 зв.), Луки (арк. 91) і Марка (арк. 129 зв.), які сидять у кріслах, пишучи або читаючи. Мініатюри відображають візантійський стиль пізньої комнінівської епохи, засвідчуючи обізнаність майстра⁸ з мистецтвом Південних Балкан і Західної Європи та високий рівень професійної культури Галицько-Волинського князівства⁹. Ініціали і заставки відтворюють

* Закінчення, початок у попередньому випуску.

² РНБ. – Соф. 32.

³ *Купріянов І.* Обзорение пергаменных рукописей Новгородской Софийской библиотеки // Известия Второго отделения Императорской академии наук. – Санкт-Петербург, 1857. – Т. 6, вып. 1. – С. 34–66 (№ 1–19), вып. 4 (№ 20–37).

⁴ *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 31; *Его же.* Отрывок Апостола XIII века // РФВ. – 1890. – № 4. – С. 234–239.

⁵ *Его же.* Отрывок... – С. 238.

⁶ Публікація пам'ятки: *Дурново Н. Н.* Хрестоматія... – С. 14–15 (уривок).

⁷ Москва, Державна Третьяковська галерея, бібліотека. – К-5348.

⁸ За припущенням А. Турилова, ініціали старовізантійського стилю з елементами “народної” тератології виписали два майстри: *Турилов А. А.* Галицко-Волинское Евангелие // ПЭ. – 2005. – Т. 10. – С. 340.

⁹ *Некрасов А. И.* Древнерусское изобразительное искусство. – Москва, 1937. – С. 391; *Попова О. С.* Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315; *Ее же.* Византийские и древнерусские миниатюры. – Москва, 2003. – С. 123–151; *Александрович В.* Мистецтво... – С. 46–47; *Кривич Д., Овсійчук В., Черепанова С.* Українське

орнамент старовізантійського типу, нагадуючи Службник єпископа Антонія; в оздобленні архітектурних деталей, які слугують тлом для апостолів, помітний вплив романського стилю¹⁰. Рукопис зберігався (перша згадка 1679 р.) у Синодальній бібліотеці, звідкля переданий до Центрального державного архіву давніх актів, а на початку 1920-х років – до галереї.

І. Срезневський датував кодекс 1150 р., М. Волков, а також упорядники Каталогу 1984 – кінцем XII(?) – початком XIII ст., М. Дурново – XIII ст., Я. Запаско – 70–80-ми роками XIII ст. Молгожата Сморгонь-Ружицька вбачає у мистецькому стилі мініатюр перехідну епоху від Комнінів до Палеологів, відтак віднесла пам'ятку до XIII ст., а Микола Воронін та Віктор Лазарев – до початку XIV ст.¹¹ І. Ягич вважав місцем створення рукопису Київ¹². Натомість О. Соболевський у мові, а М. Воронін і В. Лазарев, та О. Попова в мистецькому оздобленні визнали галицько-волинські риси¹³. Я. Запаско назвав батьківщиною кодексу Володимир¹⁴. Є також припущення про створення пам'ятки на замовлення князя Лева Даниловича¹⁵.

На думку В. Пуцка, виконавцем мініатюр міг бути візантійський майстер, який мешкав при дворі галицько-волинських князів¹⁶. Олександр Майоров висунув гіпотезу: цей ілюмінатор мав належати до оточення Анни – старшої доньки візантійського імператора Ісаака II Ангела (1185–1195, 1203–1204). Ставши дружиною галицько-волинського князя Романа Мстиславовича (близько 1150–1152–1205), княгиня Єфросинія (ім'я Анни у хрещенні) на початку 1220-х років прийняла постриг. Її сестра Ірина-Марія була дружиною німецького короля Філіпа Швабського (1177–1208), з яким підтримував союзницькі відносини князь Роман. Відтак, походження, родинні зв'язки і мистецькі уподобання Єфросинії міг відобразити автор мініатюр. Тому, за О. Майоровим, княгиня є імовірною замовницею Євангелія¹⁷. Дослідник наголосив на включенні до Галицько-Волинського

мистецтво: Навч. посібник. – Львів, 2004. – Т. 2. – С. 165.

¹⁰ Попова О. С. Византийские и древнерусские миниатюры... – С. 144–145.

¹¹ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 59–60; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34, 52; Каталог 1984. – С. 167–168; Дурново Н. Н. Введение... – С. 37; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 239; Smorg-Różycka M. Ewangelia Ławryszewski. – Kraków, 1999. – S. 99–100; Воронин Н. Н., Лазарев В. Н. Искусство... – С. 314–316.

¹² Ягич И. В. Критические заметки... – С. 10–17.

¹³ Соболевский А. И. Очерки... – С. 11–16; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315.

¹⁴ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 239.

¹⁵ История Украинской ССР. – Киев, 1982. – Т. 2: Вторая пол. XIII – первая

пол. XVII в. – С. 214.

¹⁶ Пуцко В. Г. Византийские художники – иллюминаторы славяно-русских рукописей начала XIII в. // Сообщения Ростовского музея. – Ростов, 2000. – Вып. 10. – С. 77–85.

¹⁷ Майоров А. В. Древнерусское рукописное Евангелие апракос из собрания Государственной Третьяковской галереи: к вопросу о датировке и атрибуции // Вопросы музеологии. – Санкт-Петербург, 2010. – № 1. – С. 160–166; Его же. Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волинской Руси: княгиня и монахиня // Древняя Русь. Вопросы медиевистики (далі – ДР). – Москва, 2010. – № 1(39). – С. 76–106; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Вып. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 432–442.

літопису розповіді про вбивство короля Філіпа¹⁸, яке в руських землях могло зацікавити насамперед родичів – Єфросинію та її дітей. Цієї розповіді немає в інших давньоруських літописах.

10. *Ірмологій нотований "Григоровича"*¹⁹. Початок XIII ст. Дійшов у трьох частинах: 100 арк.²⁰, які професор Новоросійського університету Віктор Григорович привіз у 1851 р. із Хіландарського монастиря, 72 арк. залишилися у монастирі²¹, окремо зберігаються ще 8 арк.²² Пергамен, устав (на деяких аркушах – пізніший почерк і, частково, палімпсест). На вставних аркушах і полях приписані ірмоси, відсутні, ймовірно, у протографі. Крім ірмосів, вписані інші піснеспіви. Знаменна нотація. Зміст кодексу: збірник церковних співів.

За І. Ягичем, книга створена в Київській землі²³. М. Дурново та Я. Запаско (який зафіксував часте написання ѣ замість е) пов'язали її з Південною Руссю²⁴. Думку Олексія Соболевського щодо галицько-волинського походження²⁵ рукопису прийняли Володимир Іконников та Ілля Шляпкін²⁶. Через відсутність фактологічних свідчень на користь цієї локалізації можна навести історію Хіландарського монастиря і Сербської Кормчої²⁷.

¹⁸ Ипатьевская летопись... – Стб. 723.

¹⁹ Публікація пам'ятки: *Jakobson R. Hir-mologium Mss. Codex Monasterii Chilandarici 308 phototypica depictus // Monumenta Musicae Byzantinae* (далі – ММВ). – Copenhagen, 1957. – Vol. 5b: Série Principale (Facsimiles): *Fragmenta Chilandarica palaeoslavica* (фото-типичне відтворення 72 арк. з Хіландарського монастиря); *Викторов А. Собрание рукописей В. И. Григоровича.* – Москва, 1879. – № 37 (чотири ірмоси); *Соболевский А. И. Приложение...* – 1884. – № 6, прибав. 3. – С. 29–38 (уривки).

²⁰ РДБ. – Григ. 37.

²¹ Афон, монастир Хіландар. – № 308.

²² РНБ. – Q. п. I. 75.

²³ *Ягич И. В. Критические заметки...* – С. 14.

²⁴ *Дурново Н. Н. Введение...* – С. 63; *Запаско Я. П. Пам'ятки...* – С. 217. Див. також: *Бевзенко С. П. Історія української мови.* – Одеса, 1981. – С. 22.

²⁵ *Соболевский А. И. Очерки...* – С. 16–18.

²⁶ *Иконников В. С. Опыт русской историографии.* – Киев, 1908. – Т. 2, кн. 1. – С. 570; *Шляпкин И. А. Русская палеография...* – С. 99.

²⁷ Хіландарський монастир на Афоні у XII ст. відродили сербський правитель Стефан Немані I та його син Растко – майбутній архієпископ Сербії святий Сава (близько 1169–1237). Обитель, відома як центр

слов'янського просвітництва, завдяки святому Саві була пов'язана з афонським монастирем святого Пантелеймона, відомим також як Русік, місцем прощ руських монахів. У Русіку здавна мешкали сербські, в Хіландарському монастирі – руські ченці. Обидві обителі залишили слід у культурній традиції завдяки перекладам богослужбових, канонічних, житійних творів за участю вихідців із Русі. Цей факт обґрунтовано в історіографії, зокрема на прикладі Сербської Кормчої, перекладеної в XIII ст. з ініціативи або за безпосередньої участі святого Сави. Слависти XIX–XX ст. (Ігнатій-Ватрослав Ягич, Франц Міклошич, Олександр Белич, Михаїл Сперанський, Олексій Соболевський та ін.) відзначили в Савиному перекладі елементи давньоруської мови. Нові докази на користь цього див.: *Максимович К. А. Текстологические и языковые критерии локализации древнеславянских переводов (в связи с новым изданием "Пандектов" Никона Черногорца) // Русский язык в научном освещении.* – Москва, 2001. – Т. 2. – С. 210. Вивчення афонського рукописного зібрання доводить наявність у ньому низки церковних пам'яток, що мають галицько-волинські мовні особливості. Див.: *Ильинский Г. Значение Афона в истории славянской письменности // ЖМНП.* – 1908. – № 18. – С. 1–41; *Соболевский А. И. Из переводческой деятельности св. Саввы*

Опис окремих уривків Ірмологія Григоровича подано в низці різного часу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників²⁸.

11. *Житіє Сави Освященно*²⁹. XIII ст. 134 арк. Пергамен, устав трьох почерків³⁰. Зміст пам'ятки: повний життєпис подвижника східного чернецтва, засновника Великої лаври в Палестині святого Сави (†532) в перекладі візантійського агіографа VI ст. Кирила Скифопольського. Рукопис, який до початку XIX ст. зберігався у Великій лаврі, подаровано поету і літературному критику Петрові Вяземському. У 1884 р. його син передав кодекс Товариству любителів давньої писемності в Москві. Це найстарший зі збережених руських списків Житія святого Сави.

У рукописі є приписки уставом XIII ст. переписувачів Ворона (арк. 71 зв.) і “попа полонаря” Кохана (арк. 134), ім'я ще одного переписувача не вказане. На арк. 64 зв.–65 грецьким скорописом XVIII ст. залишено запис прочанина до Єрусалима Ходжи Димитріакі 1737 р., на арк. 71, 134, 134 зв. – записи читачів скорописом XVI–XVII ст., зокрема Николи зі Свищова (1536), еромонаха Парфенія (1628), а також згадка про старця Ісаю.

Місце створення пам'ятки спричинило чимало суперечок. Василій Мочульський та Ігнатій Ягич, вказавши на її походження з Південної Русі, надали перевагу Києву (хоча І. Ягич відзначив часте галицько-волинське написання)³¹. Іван Помяловський у вступній частині до публікації рукопису

Сербского // *Его же*. Материалы... – С. 178–185; *Соловьев А.* Св. Сава и Руси // Српски Књижевни Гласник. Нова серија. – Београд, 1935. – Т. 44, № 3. – С. 221–225; *Troicki S.* Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjima) // Spomenik. Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje istorijskih nauka. Nova serija, drugi razred. – Београд, 1953. – Т. 4. – С. 5–6, 97–103; *Мошин В.* О периодизации русско-южнославянских литературных связей X–XV вв. // ТОДРЛ. – 1963. – Т. 19. – С. 28–106; *Smolitsch I.* Le Mont Athos et la Russie // Le Millénaire du Mont Athos (963–1963): Études et Mélanges. – Chevetogne, 1963. – Vol. 1. – P. 279–318; *Tachiaos A.-E.* Mount Athos and the Slavic Literatures // Cyrillomethodianum. – Thessalonique, 1977. – Т. 6. – P. 1–35; *Романенко Е. В., Турилов А. А.* Русско-афонские связи в XI–XVII вв. // ПЭ. – 2002. – Т. 4. – С. 153–171; *Цацанидис П.* Афон и русский Свято-Пантелеймонов монастырь. – Салоники, 2002.

²⁸ *Радојичић Ђ.* Сп. Григоровичева ирмологіја // Јужнословенски филолог. – Београд, 1957–1958. – Књ. 22, No 1(4). – С. 265–268; *Хорват Г.* К изучению древнерусских певческих рукописей (Ирмологий ГПБ

Q. п. I. 75) // *Dissertationes Slavicae Sectio Linguistica.* – Szeged, 1977. – Т. 12. – P. 207–234; *Занаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 217–218; *Velimirovič M.* Byzantine Elements in Early Slavic Chant: The Heirmologion // MMB. – 1960. – Vol. 4: Série Subsidia; *Ejusdem.* Grigorovič Heirmologion: Index and concordances // Fundamental problems of Early Slavic music and poetry: Studies on the Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica. – Copenhagen, 1979. – Vol. 2. – P. 171–195.

²⁹ Публікація пам'ятки: Житие св. Саввы Освященно, составленное св. Кириллом Скифопольским, в древнерусском переводе. По рукописи Императорского Общества любителей древней письменности, с присоединением греческого подлинника и с введением / Издал И. Помяловский // Общество любителей древней письменности. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 96 (паралельно з грецьким текстом).

³⁰ РНБ. – Q. 106.

³¹ *Мочульський В. Н.* К истории малорусского наречия. Житие св. Саввы Освященно на пергаментной рукописи XIII в. // ЗИНУ. – 1894. – Т. 62. – С. 383–456; *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 13, 16–17.

навів доволі значний перелік описок у тексті. О. Колесса назвав їх “наростами народної мови, що продираються через скорлупу старослов’янщини”; визнавши південноруське походження книги, він виявив у ній діалектизми³². А. Кримський відніс Житіє до білоруських пам’яток “типу полоцько-смоленських” (критично оцінивши знання О. Колесси у царині “малоруської діалектології”), І. Свенціцький – до західноруських³³. За О. Соболевським та І. Шляпкіним, рукопис переписано в Галицько-Волинській Русі³⁴. Автор ґрунтового аналізу мови Житія Віктор Виноградов виявив у кодексі чимало південнослов’янських слів, подібних до кирило-мефодіївських текстів, при цьому зазначив, що складність лексичного матеріалу робить остаточний висновок про місце виникнення рукопису непевним³⁵. Деякі дослідники, оминаючи питання локалізації, вбачають, утім, чимало спільного в мові Житія та інших рукописів, віднесених до Галицько-Волинської Русі³⁶. Південно-західний родовід кодексу обґрунтувала М. Гальченко.

12. *Євангеліє апракос повний “Бучацьке”* XIII ст. 160 арк. Пергамен, устав трьох почерків³⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік – від закінчення читання на п’ятницю 11-го тижня після П’ятидесятниці й до початку місяцеслова. На деяких аркушах збережено штамп Хрестовоздвиженського василіянського монастиря у Бучачі Тернопільської області. Уперше кодекс був виставлений у 1888 р. на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропігійського інституту у Львові і певний час зберігався в його музеї. Згодом потрапив до Онуфріївського василіянського монастиря у Львові, а після його закриття – до музею.

Місце створення пам’ятки можна припустити на основі її виразних південнорусизмів³⁸. У кодексі збереглися приписка уставом про Успіння святої Анни, матері Богородиці (арк. 3 зв.), дарча півуставом XV ст. монастирю у Городищі (1767 р. приєднаний до Кристинопольського монастиря), яку залишив Андрушка Мушатич (арк. 19 зв.), запис дрібним уставом одного з переписувачів (?) “ω(т)селъ почаль Иванко” (арк. 75). Вірогідно, манускрипт зберігався (можливо і був переписаний) у монастирі в Городищі³⁹.

³² Колесса О. Причинок... – С. 4; *Ejusdem*. Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals “Žitije sv. Savy” // Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1896. – Bd. 18. – S. 203–228 (аналіз мови), 473–523 (загальна оцінка порівняно з іншими південноруськими і галицько-волинськими рукописами та в контексті дискусії, спричиненої публікаціями О. Соболевського).

³³ Цікаво при цьому, що А. Кримський зауважив у тексті майже всі написання, що їх О. Соболевський та І. Ягич вважали галицько-волинськими, однак назвав їх білоруськими (*Крымский А. Е.* Филология... – С. III, V); *Свенціцький І.* Нариси... – С. 41, 47, 62.

³⁴ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 70–71, 103; *Его же.* Лекции... – С. 48, 49, 57, 58; *Его*

же. Древне-киевский говор... – С. 320; *Шляпкин И. А.* Русская палеография... – С. 99.

³⁵ *Виноградов В. В.* Заметки о лексике “Жития Саввы Освященного” // Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского... – С. 349–353; *Его же.* Орфография и язык Жития Саввы Освященного по рукописи XIII в. // Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. – Москва, 1968. – С. 198.

³⁶ *Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Склярєнко В. Г.* Історія української мови. Фонетика. – Київ, 1979. – С. 27–30.

³⁷ НМЛ. – Рк. Ф. 688/38912.

³⁸ *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 210.

³⁹ Хоча, на думку Ігоря Мицька, Бучацьке Євангеліє, як і Пандекти Антіоха 1307 р.,

Галицько-волинське походження Євангелія визнали П. Владимиров та О. Колесса⁴⁰. І. Свенціцький побачив у ньому діалектизми й спільні лексичні елементи з Галицьким (1144), Полікарповим (1307) і Лавришівським Євангеліями, віднісши кодекс, як і Крестинопольський Апостол, до рукописів “з т. зв. іншим ґ, що виявлено в усій групі галицько-волинських пам’яток”⁴¹. На думку Віри Свенціцької, “є підстави вважати, що Євангеліє написано під час княжіння Романа Мстиславича, який об’єднав Галицьке і Волинське князівства, або в бунтівний період малоліття синів Романа – Данила і Василька”⁴². Опис мистецьких графічних особливостей пам’ятки поданий у статті Ярослави Павличко⁴³.

13. *Євангеліє апракос повний “Типографське № 7”* XIII ст. 176 арк. Пергамен, устав⁴⁴. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам’яті Кирила Філософа, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрени недільні євангелія. Олексій Покровський на основі позначок палітурника Московського печатного двору диякона Івана Арбенєва припустив, що пам’ятка потрапила сюди у 1679 р. До передачі в архів зберігалась у Синодальній бібліотеці.

А. Кримський назвав Євангеліє північнорусським, яке написав, радше, суздаець⁴⁵. О. Соболевський, О. Покровський, Я. Запаско визнали його галицько-волинське походження⁴⁶. Цю локалізацію прийняла Тетяна Ільїна, особливо відзначивши оправу, характерну для західноукраїнських пам’яток⁴⁷. На думку О. Покровського, запис попа Микуди, який продав книгу в 1600 р. старості Дорофею (арк. 93 зв.–94), також нагадує південно-західне письмо⁴⁸.

14. *Бесіди святого Григорія Великого на Євангелія*⁴⁹ XIII ст. 328 арк. Пергамен, устав двох розмірів (два переписувачі?)⁵⁰. Зміст кодексу: повний

спочатку перебували в бібліотеці Унівського монастиря, див.: *Мицько І.* Святоуспенська лавра в Уневі. – Львів, 1998. – С. 62–63.

⁴⁰ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 114; *Колеса О.* Південно-волинське Городище... – С. 2–3 (на окремому аркуші – репродукція сторінки з рукопису).

⁴¹ *Свенціцький І.* Бучацьке Євангеліє. Палеографічний опис. – Львів, 1911. – С. 1, 7, 14; *Його ж.* Опис... – С. 7, табл. 35–36.

⁴² *Свенцицкая В. И.* Художественное оформление Бучацкого Евангелия // Древнерусское искусство: Рукописная книга. – Москва, 1983. – Сб. 3. – С. 120.

⁴³ *Павличко Я.* До питання про рукопис доби Галицько-Волинського князівства – Бучацьке Євангеліє // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. – Львів, 2005. – С. 123–125.

⁴⁴ ДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. 7.

⁴⁵ *Кримський А.* Деякі непевні критерії... – С. 39–42.

⁴⁶ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 8–11; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 40; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 211–213.

⁴⁷ *Ильина Т. В.* Декоративное оформление древнерусских книг. Новгород и Псков. XII–XV вв. – Ленинград, 1978. – С. 43.

⁴⁸ *Покровский А. А.* Древнее псковско-новгородское письменное наследие. – Москва, 1916. – С. 51–52.

⁴⁹ Публікація пам’ятки: *Соболевский А. И.* Житие прп. Бенедикта Нурсийского по сербскому списку XIV в. // ИОРЯС. – 1903. – Т. 8, кн. 2. – С. 121–137 (уривки); *Birkfellner G.* Das Römische Paterikon: Studien zur serbischen, bulgarischen und russischen Überlieferung der Dialoge Gregors des Grossen mit einer Textedition. – Wien, 1979. – Т. 1;

збірник євангельських повчань римського папи Григорія Великого (540–550–604), відомого у Східній Церкві як Двоєслов, або Бесідовник. На арк. 1 зв. – мініатюра, на якій у центрі під потрійною аркою зображений Христос, перед Ним святі Григорій Великий і великомученик Євстафій (Плакида), у верхніх кутах – медальйони з архангелами Михаїлом і Гавриїлом. Кодекс надійшов 1852 р. у складі колекції М. Погодіна.

На арк. 41 добре прочитується запис півуставом XV ст. “від князя Юрія Семенович”. За Каталогом 2002, йдеться, вочевидь, про сина литовського князя Лугвенія (Семена) Ольгердовича (1389–1392 – новгородський князь, 1392–1431 – князь мстиславський) Юрія (Георгія) Семеновича (Лугвеневи-ча), який у 1433–1452 рр. був новгородським служивим князем. Судячи із записів, рукопис не пізніше середини XV ст. перебував у Новгороді⁵¹. Крім М. Дурново (“мабуть, північноруський”⁵²), більшість авторів віднесли його до південно-західної писемності. О. Соболевський⁵³ був упевнений у галицько-волинському походженні пам’ятки⁵⁴, пов’язавши її з чесько-моравським перекладом латинського тексту⁵⁵, – просвітницькою діяльністю учнів святого Мефодія і ченців чеського Сазавського монастиря⁵⁶. Ця обитель була осередком слов’янських писемності та богослужіння (чин святого Василя Великого поєднаний з уставом святого Бенедикта Нурсійського), кирило-мефодіївських традицій у царині слов’яномовних перекладів літургійних текстів⁵⁷. Франтішек Мареш також відніс старослов’янський протограф до кола учнів святих Кирила і Мефодія⁵⁸. У рукописі присутні смислові неточності, що

Mareš F. W. An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin // *Slavische Propyläen*. – München, 1979. – Bd. 127. – P. 85–103 (уривки паралельно з відповідними частинами латинського тексту); Великие Четьи Минеи. Март. – Москва; Фрайбург, 1997. – С. 385–669; Патерик Римский. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе / Подгот. К. Дидди. – Москва, 2001; *Čtyřicet homilii řehoře Velikého na Evangelia v českocíkevně-slovanském překladu* / K vyd. připravil V. Konzal. – Praha, 2005. – Díl 1: Homilie I–XXIV.

⁵⁰ РНБ. – Погод. 70.

⁵¹ Каталог 2002. – С. 571.

⁵² Дурново Н. Н. Введение... – С. 59.

⁵³ Соболевский А. И. Римский Патерик в древнем церковно-славянском переводе // *Изборник Киевский*. – Москва, 1904. – С. 1–28; *Его же*. Словарный материал двух древних памятников чешского происхождения // *СОРЯС*. – 1910. – Т. 88. – С. 48–52, 55–81, 104–196.

⁵⁴ Зазначена локалізація визнана пріоритетною, див.: Турилов А. А. Григорий I

Великий. Переводы сочинений на славянский язык, рукописная традиция // ПЭ. – 2006. – Т. 12. – С. 632–633.

⁵⁵ “Переклад зроблено в країні, де зішлись грецькі і латинські впливи” (*Соболевский А. И.* Церковно-славянские тексты моравского происхождения // *РФВ*. – 1900. – № 1. – С. 154–159).

⁵⁶ *Его же*. Материалы... – С. 48–81.

⁵⁷ Про вплив на церковні рукописи Південної і Південно-Західної Русі XII–XIV ст. католицьких творів чесько-моравського кола див.: *Петров Н. И.* О влиянии западноевропейской литературы на древнерусскую // *ТКДА*. – 1872. – № 5. – С. 1–66; № 6. – С. 463–544; № 8. – С. 705–779; *Флоровский А. В.* Чехи и восточные славяне. – Прага, 1935. – Т. 1. – С. 98–157; *Jakobson R.* Some Russian Echoes of the Czech Hagiography // *Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientales et Slaves*. – Bruxelles, 1944. – Т. 7. – P. 155–180; *Гудзий Н. К.* Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы // *Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике*. – Москва, 1960. – С. 12–23;

можуть свідчити про слабку обізнаність переписувача з католицьким твором. Мову кодексу дослідив Павло Копко, виокремивши елементи галицько-волинської говірки⁵⁹. О. Колесса вважав, що пам'ятка переписана у південних межах Підкарпаття⁶⁰. На українські Карпати вказав і Д. Вергун⁶¹. На думку В. Фрис, рукопис міг бути створений на Холмщині⁶². Припускали також його появу в середовищі волинського князя Володимира Васильовича⁶³.

А. Турилов висунув гіпотезу, що зображення святого Євстафія Плакиди на вихідній мініатюрі підказує замовника. Увагу дослідника привернула історична постать XIII ст. з таким ім'ям у Галицько-Волинському літописі. Це Євстафій – син Константина “Рязанца”, ворога Романовичів, яким, вочевидь, був рязанський князь Константин Володимирович. Позаяк Євстафій у літописі постає як “окаянный”, “беззаконный”, “проклятый”, то саме він і міг замовити католицьку книгу⁶⁴. Натомість Олексій Толочко вважає це припущення сумнівним: “На жаль, А. А. Турилов пішов слідом за давньою, цілковито безпідставною і, швидше за все, хибною ідентифікацією Константина з Галицько-Волинського літопису із князем Константином Володимировичем Лаврентіївського літопису. А, отже, справжнього замовника Бесід папи Григорія Великого ще доведеться якийсь час пошукати”⁶⁵. За іншою версією, Євстафій був святим патроном замовника рукопису⁶⁶. За здогадом В. Пуцка, присутність святого мала підказати походження кодексу з монастиря святого Євстахія у Турійську⁶⁷.

15. *Службник перемишльського єпископа Антонія (“Службник Варлаама Хутинського”)*⁶⁸ XIII ст. 30 арк. Пергамен, устав, декілька почерків (останній, можливо, початку XIV ст.)⁶⁹. Зміст рукопису: літургії отців

Kappel G. Die slavische Vituslegende und ihr lateinisches Original // Wiener Slavistisches Jahrbuch. – Wien, 1974. – Bd. 20. – S. 73–85; *Thomson F. J.* A survey of the Vitae allegedly translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the tenth and the eleventh centuries // Atti del VIII Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo. – Spoleto, 1983. – P. 331–348.

⁵⁸ *Mareš F. V.* Česká redakce církevní slovanštiny v světle Beséd Řehore Velikého (Dvojeslova) // Slavia. – Praha, 1963. – Ročn. 32, seš. 3. – S. 417–451; *Ejusdem.* Cyrilometodejska tradice a slavistika. – Praha, 2000. – S. 134–152.

⁵⁹ *Копко П. М.* Исследование о языке “Бесед на Евангелия” (св. Григория Великого папы римского) памятника южнорусского XII века. – Львов, 1909. – С. 5.

⁶⁰ *Колесса О.* Рукописні і палеотипні книги... – С. 13.

⁶¹ *Вергун Д. Н.* Карпаторусская литература... – С. 4.

⁶² *Фрис В.* Галицько-волинська книга... – С. 218.

⁶³ *Воронин Н. Н., Гудзий Н. К.* Литература... – С. 22.

⁶⁴ *Турилов А. А.* К вопросу о заказчике и датировке древнейшего списка славянского перевода “Бесед папы Григория Великого (Двоеслова) на Евангелие” (РНБ, Погодин, № 70) // Miscellanea slavica. Сборник к 70-летию Бориса Андреевича Успенского. – Москва, 2008. – С. 86–91.

⁶⁵ *О. Т.* Огляди // Ruthenica. – Київ, 2008. – Т. 7. – С. 242.

⁶⁶ *Александрович В.* Мистецтво... – С. 47; *Сарабьянов В. Д., Смирнова Э. С.* История древнерусской живописи. – Москва, 2007. – С. 205.

⁶⁷ *Пуцко В.* Ілюстрування рукописної книги // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2. – С. 952.

⁶⁸ Публікація пам'ятки: *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия... – С. 95–98 (уривки); *Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим.* Палеографическое описание... – Т. 3. – С. 45–50, 98–102 (уривки з літургій святого Іоана Златоуста і святого Василя

Східної церкви святих Василя Великого (близько 330–379) та Іоана Златоуста (близько 347–407), літургія Передосвячених Дарів, молитви до богослужіння Великого посту, три молитви над тими, хто сповідається, над хворим, молитва на вихід душі з тіла, чин на приготування до Святої Трапези, три молитви на завершення посту. Манускрипт прикрашають мініатюри із зображенням святих Василя Великого (арк. 1 зв.) та Іоана Златоуста (арк. 10 зв.), оновлені, як вважалося донедавна, у XVI ст.⁷⁰ Святителі змальовані з розгорнутими сувоями в руках за іконографією композиції “Літургія святих отців”. Кодекс надійшов із Синодальної бібліотеки, куди потрапив з новгородського Хутинського монастиря.

На арк. 1 зроблено вкладний запис скорописом XVI ст. – “Службник великого чудотворца Варлаама его собинной, прислал ему из Царяграда Никифор патриарх в честь”, який мав би засвідчувати, що манускрипт надіслав з Константинополя патріарх Никифор ігумену Хутинського монастиря Варлааму (†1192)⁷¹. Першим новгородське походження пам’ятки спростував О. Соболевський, який виявив у ній галицько-волинське наріччя⁷². З ним не погодилися А. Кримський, віднісши її до Новгороду (і визнав авторство Варлаама Хутинського)⁷³, І. Ягич – до Києва⁷⁴ (Ю. Шевельов вважав рукопис копією з київського зразка), П. Владимиров – до Південної, М. Дурново – до Західної Русі⁷⁵. Думку Олексія Соболевського підтримали Павло Бузук, Ольга Попова, Яким

Великого); *Муретов С. Д.* К материалам для истории чинопоследования литургии. – Сергиев Посад, 1895. – С. 60–61 (фрагмент); *Рубан Ю. И.* Службник Варлаама Хутинского (ГИМ. Син. 604/343, кон. XII – нач. XIII в.): Описание, тексты, комментарии // Ученые записки Российского Православного университета апостола Иоанна Богослова. – Москва, 1996. – Вып. 2. – С. 99–129; *Афанасьева Т. И.* Славянская Литургия Преждеосвященных Даров XII–XV вв.: Текстология и язык. – Санкт-Петербург, 2004. – Приложения (літургія Передосвячених Дарів); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 143–146 (уривки).

⁶⁹ ДІМ. – Син. 604.

⁷⁰ Здійснене 1992 р. у Всеросійському художньому науково-реставраційному центрі ім. І. Грабаря дослідження показало, що ні мініатюри, ні заставки рукопису не відновлювались і є автентичними. А між арк. 19–20 (перед формуляром літургії Передосвячених Дарів) мала бути ще одна мініатюра, та цей аркуш втрачений. За однією версією, на ньому був зображений римський папа Григорій Двоєслов, з яким церковна традиція певний час пов’язувала укладання цього богослужбового чину. За іншою версією, мініатюра вилучена

тому, що зображала не Григорія Двоєслова, – адже його ім’я як творця літургії згадується в рукописах лише з XVI ст., а іншого святого. Рукописи, створені до XVI ст., називають авторами літургії отців Церкви святих Єпіфанія Кіпрського або Василя Великого, іноді – константинопольського патріарха Германа (715–730). Див.: *Желтов М. С.* Службник Варлаама Хутинского // ПЭ. – 2003. – Т. 6. – С. 610–611.

⁷¹ Та позаяк патріархи Никифор I (806–815) і Никифор II (1260–1261) не були сучасниками Варлаама, в історіографії спростовано достовірність запису і висунуто припущення, що йдеться, вочевидь, про київського митрополита Никифора (1183–1198). Див.: *Горский А., Невоструев К.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки – Москва, 1869 (репринт: Wiesbaden, 1964). – Отд. 3, ч. 1. – С. 5. Однак і ця гіпотеза сумнівна.

⁷² *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 29–32.

⁷³ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 55; *Його ж.* Деякі непевні критерії... – С. 53–54.

⁷⁴ *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 13.

⁷⁵ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 297; *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 70.

Запаско, Юрій Рубан, Тетяна Афанасьєва, Михаїл Желтов та ін.⁷⁶ Наталія Шалигіна, яка вважає, що у створенні Службника взяли участь чотири переписувачі, відзначила очевидні галицько-волинські мовні риси основної частини рукопису, написаної другим почерком⁷⁷.

Зміст кодексу вказує на належність до архаїчної візантійської традиції, коли літургія святого Василя Великого призначалась для всіх недільних і святкових днів церковного року⁷⁸ та передувала літургії святого Іоана Златоуста⁷⁹. Втім, Тетяна Афанасьєва переконана: позаяк літургія святого Василя є неповною (починається зі звичайної молитви Трисвятого, не має молитов антифону, входження, кадила, предложення), головною тут постає усе ж таки Іоанова літургія з повним послідуванням⁸⁰. Отже, давньоруський рукопис відображає етап переходу від давньої до нової константинопольської редакції літургії святого Іоана Златоуста.

У працях, присвячених мистецьким особливостям Службника та його можливої історії, висловлено думку про створення кодексу на замовлення новгородського архієпископа Антонія, в миру Добрині (†1232), сина новгородського воєводи Ядрея, або Андрея. Антоній відомий також як прочанин на християнський Схід і свідок пограбування у 1204 р. Константинополя хрестоносцями. Між 1219–1225 рр. він посідав єпископську кафедру у Перемишлі⁸¹. В. Пуцко переконаний: саме Антоній був укладачем Службника⁸². Еліса Гордієнко також схильна визнати, що Антоній

⁷⁶ Бузук П. А. Нарис... – С. 10, 20; Воронин Н. Н., Лазарев В. Н. Искусство... – С. 326–328; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 303; *Ее же*. Византийские и древнерусские миниатюры... – С. 107–122; *Ее же*. Миниатюры Хутынского Службника раннего XIII века // Древнерусское искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII век. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 274–289; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 213–214; Рубан Ю. И. Службник... – С. 100–112; Афанасьєва Т. И. Славянская литургия Преждеосвященных Даров XII–XV вв.: текстология и язык. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 30; Желтов М. Чин Божественной литургии в древнейших (XI–XIV вв.) славянских Службниках // Богословские труды (далі – БТ). – Москва, 2007. – Сб. 41. – С. 291; *Его же*. Южнославянские переводы литургии Иоанна Златоуста в Службниках XI–XV вв. из российских библиотек // Многократные преводы в Южнославянского Средневековие. – София, 2007. – С. 253–265.

⁷⁷ Шалыгіна Н. В. Язык и текстология древнерусского службника Варлаама Хутынского (по рукописи ГИМ. Син. 604,

нач. XIII в.). Автореф. ... канд. филол. наук. – Москва, 2009. – С. 4, 15.

⁷⁸ Див.: Желтов М. Чин... – С. 272–359; Слуцкий А. С. Чинопоследование вечерни литургии Преждеосвященных даров в славянских Службниках XII–XIV вв. // Славяне и их соседи. – Москва, 1996. – Вып. 6. – С. 119–132; Афанасьєва Т. И. Древнеславянские переводы анафоры литургии Иоанна Златоуста в Службниках XI–XIV вв. // Вереница литер: К 60-летию В. М. Живова. – Москва, 2006. – С. 175–192.

⁷⁹ Jacob A. La tradition manuscrite de la liturgie de Saint Jean Chrysostome (VIII–XII siècles) // Eucharisties d'Orient et d'Occident. – Paris, 1970. – P. 112–113.

⁸⁰ Афанасьєва Т. Особенности последования литургий Иоанна Златоуста и Василия Великого в древнерусских службниках XIII–XIV вв. // Ruthenica. – 2007. – Т. 6. – С. 214–215.

⁸¹ Під час перебування Добрині Ядрейковича у Константинополі туди ж прибули послі галицько-волинського князя Романа Мстиславича, який 1200 р. уклав союз із Візантією. Є припущення, що на шляху з

замовив або як знавець богослужбового уставу власноруч написав книгу під час перебування у Перемишлі⁸³. Дослідники взяли до уваги не лише мешкання Антонія у Галицькій землі та Константинополі, а й його “Книгу Паломник”⁸⁴, яка засвідчила літературний хист автора. О. Попова вважає, що витончений вигляд мініатюр Службника виводиться від мистецтва комнінівської Візантії. Їх, можливо, виконав грецький майстер з оточення імператора Олексія III Комніна – Олексія III Ангела, або Комніна (1195–1203), онука знатного вельможі Костянтина Ангела і доньки візантійського імператора Олексія I Комніна. Після захоплення Константинополя хрестоносцями Олексій III Комнін імовірно знайшов притулок при дворі галицького князя Романа Мстиславовича. В. Пуцко підтвердив сліди візантійської художньої школи XIII ст. в мініатюрах. В. Александрович визнав питання про їх автора остаточно не з’ясованим, а саму пам’ятку – ілюстрацією мистецьких традицій княжої доби⁸⁵. Я. Запаско ствердив подібність між ініціалами у Службнику та Юр’ївському Євангелії 1119–1128 рр.⁸⁶

Новгорода до Візантії Добриня відвідав Галичину і міг запізнатися з князем Романом, а повертаючись 1204 р. з Константинополя (можливо з княжими послами), знову на певний час залишився у Галицькій Русі. Своім єпископством тут Антоній завдячує, найвірогідніше, Мстиславу Мстиславичу Удатному (у 1210–1214, 1216–1218 рр. новгородський, 1215–1216 і 1219–1226 рр. галицький князь), який 1210 р. поставив Антонія на Новгородську архієпископію, а після зайняття княжого столу у Галичі і конфлікту новгородців з Антонієм запротегував його кандидатуру на Перемишльську кафедру. Див.: *Прозоровский Д. И.* О родословии св. Антония, архиепископа Новгородского // Известия Императорского Русского Археологического общества. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 9. – С. 84–93; *Пауцто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 193; *Seemann K. D.* Die altrussische Wallfahrtsliteratur. – München, 1976. – S. 213–221; *Янин В. Л.* К хронологии новгородского летописания первой трети XIII в. // Новгородский исторический сборник (далі – НИС). – Ленинград, 1984. – Вып. 2(12). – С. 89–94; *Пуцко В. Г.* Хутынские произведения-реликвии первой четверти XIII в. // НИС. – Санкт-Петербург, 2005. – Вып. 10(20). – С. 45–65; *Назаренко А. В.* Антоний // ПЭ. – 2001. – Т. 2. – С. 600–601; *Малето Е. И.* Хожденіе Добрыни Ядрейковича в Константинополь // Письменные памятники истории Древней

Руси. Летописи. Повести. Хожденія. Поученія. Житія. Послания. Аннотированный каталог-справочник. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 89–91; *Гордиенко Э. А.* Варлаам Хутынский и архиепископ Антоний в житии и мистериях XII–XVI века. – Санкт-Петербург, 2010.

⁸² *Пуцко В.* Давньоруські писемність і книга у візантійсько-слов’янському світі // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ, 1993. – С. 45; *Його ж.* Службник перемиського архієпископа Антонія з XIII ст. // Перемишльські дзвони. – Перемишль, 1992. – Ч. 10–12. – С. 13–15. Це припущення підтримали: *Александрович В.* Мистецтво... – С. 45; *Сарабьянов В. Д., Смирнова Э. С.* История... – С. 202–203.

⁸³ *Гордиенко Э. А.* Варлаам Хутынский и архиепископ Антоний в жизни и мистериях // ДР. – 2003. – № 4(14). – С. 23.

⁸⁴ Путешествие новгородского архиепископа Антония в Царьград в конце XII столетия / Предисл. и примеч. П. Савваитова. – Санкт-Петербург, 1872; Книга Паломник: Сказание мест святых во Цареграде Антония, архиепископа Новгородского, в 1200 г. / Под ред. Х. М. Лопарева // Православный палестинский сборник. – Санкт-Петербург, 1899. – Вып. 51. – С. 1–39, 71–94. Аналіз твору див.: *Белоброва О. А.* “Книга Паломник” Антония Новгородского (к изучению текста) // ТОДРЛ. – 1974. – Т. 29. – С. 178–185.

⁸⁵ *Александрович В.* Пам’ятки малярства Перемишльської єпархії найдавнішого періоду //

16. *Євангеліє апракос повний* XIII ст. 199 арк. Пергамен, устав, можливо, двох почерків⁸⁷. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'ять перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), утрени недільні євангелія.

У стислому описі рукопису І. Срезневського (дає його приблизно 1250 р.)⁸⁸, М. Волкова та у Каталозі 1984 відсутні вказівки на його локалізацію⁸⁹. Припущення про галицько-волинське походження висловила Л. Жуковська, яка знайшла спільні з Юр'ївським Євангелієм написання⁹⁰. Я. Запаско прийняв це припущення з обережністю⁹¹.

17. *Молитвослов (келійний Часослов, або Чинovníк)*⁹² другої половини XIII ст. 226 арк. зберігаються в Ярославлі⁹³, 1 арк. у 1923 р. переданий до Москви⁹⁴. Пергамен, устав. Зміст рукопису: збірник з порядком чино-послідування незмінних служб добового кола від нічних годин до мефимона (денні години репрезентують дванадцять служб кожної години) з молитвами, які супроводжують вказівки на відповідні псалми, тропарі і стихирі. У порядку служб це: закінчення чину повечір'я з молитвами – дві з них віднесені в історіографії до ігумена Києво-Печерського монастиря святого Феодосія (близько 1008–1074), Сповідання про згрішення перед Богом святого Василія Великого, молитва святих Іоана Златоуста та Єфрема, Слово святого Іоана чорноризця до святої Богородиці, сім молитов "грішного мниха Кюрилла", приписувані руському церковному діячеві і письменнику Кирилу Туровському (1130 – близько 1182), чотирнадцять молитов на різні служби, зокрема молитви на диявола і нечистих духів, до

Церковний календар 2007. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2006]. – С. 98 (передрук: Наша Віра. – 2007. – квітень, http://nashavira.ukrlife.org/04_2007.html. Пор.: *Його ж.* Вінкельман по ціцеронах або про "іконокарпатознавство" ще раз // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 354–355.

⁸⁶ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 213–214.

⁸⁷ РНБ. – Погод. 13.

⁸⁸ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 119.

⁸⁹ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 53; Каталог 1984. – С. 249.

⁹⁰ Жуковская Л. П. О возможном родстве Юрьевского евангелия и галицко-волинских полных апракосов XII–XIII вв. // Проблемы современной филологии. Сб. статей к 70-летию акад. В. Виноградова. – Москва, 1965. – С. 140; *Ее же.* Текстология... – С. 79, 303, 310, 317, 340.

⁹¹ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 225.

⁹² Публікація пам'ятки: *Соболевский А. И.* Церковно-славянские стихотворения IX–X вв.

и их значение для изучения церковно-славянского языка // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899. – Москва, 1902. – Т. 2. Протоколы. – С. 33–34 (Азбучна молитва); *Его же.* Молитвы на дьявола. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 1–11 (факсиміле арк. 108 зв.–110 зв.); *Его же.* Материалы... – С. 41–45 (молитва проти диявола); *Его же.* Несколько редких молитв из русского сборника XIII в. // ИОРЯС. – 1905. – Т. 10, кн. 4. – С. 70–78 (вісім молитв); *Сперанский М. Н.* Ярославский збірник XIII в. // Науковий збірник за рік 1924: Записки Всеукраїнської АН. Исторична секція. – Київ, 1926. – Т. 19. – С. 29–36 (молитви Кирила Туровського); *Mareš F. W.* An Anthology... – Р. 71–80 (вісім молитв); *Конзал В.* Старославянская молитва против дьявола / Пер. с чешского Мельникова Г. П., Турилова А. А.). – Москва, 2002; *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 151–158 (молитва проти диявола).

⁹³ Ярославський історико-архітектурний музей, бібліотека. – № 15481.

⁹⁴ ДІМ. – Барс. 347.

всіх святих, молитви після вечірні – серед них шість молитов із вказівкою на “многогрешного Кюрилла” (Кирила Туровського)⁹⁵, Азбучна молитва (“Азбуковник”), кілька церковних чинів. У збірнику відсутні читання Євангелія та Апостола, а молитви мають, переважно, покайний характер. Унікальне келійного типу послідування денних годин у кодексі (служби нічних годин втрачені) відрізняє його від усіх інших давньоруських часословів студитської традиції⁹⁶. Вісім молитов збірника визнані такими, що мають католицьке походження. Кодекс належав Ярославському Спасо-Преображенському монастирю, потім – бібліотеці Ярославського архиєрейського дому. М. Сперанський припустив, що рукопис створено у Південній Русі, потім перевезено до Ростова, згодом – Ярославля⁹⁷, де від 1787 р. передувала кафедра ростовського єпископа. До Харківського музею переданий у 1923 р. Один аркуш з молитвою Кирила Туровського потрапив до етнографа Ельпідифора Барсова, який досліджував пам’ятку⁹⁸. Мабуть, він і передав його Державному історичному музеєві.

У молитві Іоана Златоуста згадано ім’я можливого переписувача “Феодосія, писавшаго молитву сию” (арк. 49 зв.) з монастиря княжої області (арк. 59 зв., 60–60 зв.). За О. Соболевським, пам’ятка є частиною “великого збірника молитв, подібного до якого між давніми руськими рукописами поки що не знаємо”⁹⁹. М. Сперанський назвав збірник південноруським, перевезеним на північ. Олексій Соболевський і Герольд Вздорнов локалізували його південно-західним регіоном. О. Колесса і Д. Вергун вважали рукопис карпато-руським¹⁰⁰. Я. Запаско відніс його до Київської або Галицько-Волинської землі і припустив, що “дуже рано, мабуть, уже в кінці XIII ст. книга потрапила в Ростово-Суздальське або Владимирське князівство, куди, як відомо, ще з кінця XII ст. з півдня надходили культурні цінності”¹⁰¹. Цю ж думку висловила Наталія Бедіна: рукопис “в потоці міграції культурних цінностей з півдня на північ

⁹⁵ Деякі сучасні автори, як і М. Сперанський, вважають, що Часослов є одним зі списків втраченого “авторського” збірника молитв Кирила Туровського, див.: *Рогачевская Е. Б.* Цикл молитв Кирилла Туровского. Тексты и исследования. – Москва, 1999. – С. 19–23; *Филипповский Г. Ю.* Спасский пергаменный молитвослов и истоки культуры Ярославля начала XIII века // “Минувших дней связующая нить”. Тезисы V Тихомировских чтений. – Ярославль, 1995. – С. 3–6.

⁹⁶ *Слива Е. Э.* Часословы студийской традиции в славянских списках XIII–XV веков (классификация по особенностям состава) // ТОДРЛ. – 1999. – Т. 51. – С. 102–104.

⁹⁷ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 76.

⁹⁸ *Барсов Е. В.* Харатейный список XIV в. молитв Кирилла Туровского // Труды VII

археологического съезда в Ярославле. – Москва, 1892. – Т. 3. – С. 46–51; *Моисеева Г. Н.* Судьба пергаменного Часослова, “уничтоженного” в 1788 г. вместе со Спасо-Ярославским хронографом // ТОДРЛ. – 1993. – Т. 46. – С. 316–319.

⁹⁹ *Соболевский А. И.* Русские молитвы с упоминанием западных святых // *Его же. Материалы...* – С. 36.

¹⁰⁰ *Сперанський М. Н.* Ярославський збірник... – С. 29–36; *Соболевский А. И.* Материалы... – С. 3, 13–15, 36–37; *Его же. Молитвы...* – С. 2; *Вздорнов Г. И.* Искусство книги в Древней Руси. Рукописная книга Северо-Восточной Руси XII – начала XV веков. – Москва, 1980. – С. 30; *Колесса О.* Погляд... – С. 11, 19; *Вергун Д. Н.* Карпаторусская литература... – С. 4.

¹⁰¹ *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 236–237.

перевезено в ростовську або владимиро-суздальську землі, можливо, у керівництво тамтешнім монастирям"¹⁰². Така передача могла відбутися з приїздом у Залісся в другій половині XIII ст. київського митрополита, вихідця з Галичини Кирила II. Адже, за твердженням Олега Творогова, "саме Кирило і галицькі книжники, що супроводжували його у Новгород, познайомили Владимиро-Суздальську Русь не лише зі своїми літературними навиками і традиціями, а й з деякими текстами"¹⁰³.

О. Соболевський приділив особливу увагу молитвам, в яких виявив зв'язок старослов'янської писемності з літургійною традицією Західної Церкви, зокрема молитвам римського папи Григорія Великого (молитви до апостола Петра, про визволення від розпусти та угасання плоті), Амвросія Медіоланського, Азбучній молитві, молитві проти диявола та ін. У їх лексичному матеріалі він виявив подібність до словника Бесід святого Григорія Великого на Євангелія, Київського Місалу, або Київських листків (IX ст. чи X ст.)¹⁰⁴ та апокрифічного Никодимового Євангелія (відомого у давньоруських списках з XIII ст.)¹⁰⁵. Олександр Раєвський, вслід за Ізмаїлом Срезневським та Олексієм Соболевським, пов'язав католицькі молитви збірника з чесько-моравськими культурними впливами, зокрема з Сазавським монастирем¹⁰⁶. Деякі молитви, на думку славістів, безпосередньо перекладені з латинського протографа. Я. Запаско відзначив у кодексі цінний матеріал з давньослов'янської і староболгарської поезії, літературної діяльності Кирила Туровського та історії апокрифа.

¹⁰² Бедина Н. Н. Часослов XIII в. из Спасо-Ярославского монастыря // ДР. – 2003. – № 2(12). – С. 70.

¹⁰³ Творогов О. В. Кирилл... – С. 226.

¹⁰⁴ Глаголичний рукопис, що є копією католицького тексту (сім аркушів з уривками Апостольських читань і Місалу), створено у Великій Моравії на основі латинського джерела. Манускрипт віднайшов настоятель Руської духовної місії в Єрусалимі архимандрит Антонін (Капустін) під час перебування у монастирі святої Катерини на горі Синай. У 1872 р. манускрипт передано до бібліотеки Київської духовної академії (НБУ. – ДА/П. 328). Поряд із глаголичними Синайським Місалом XI ст. і Празькими уривками (кінець XI або початок XII ст.), Київський Місал є важливим свідченням взаємин західної і східної літургійних традицій періоду християнізації Східної Європи. До наукового обігу впровадив у 1874 р. І. Срезневський. Факсимільне видання: Німчук В. В. Київські глаголичні листки. – Київ, 1983 (електронний варіант: <http://www.box.net/shared/367hlbbuo>).

¹⁰⁵ Цю думку підтримали чеські славісти:

*Vašica J. Literární památky epochy velkomoravské (863–885). – Praha, 1996. – S. 147–158; Ejusdem. Slovanská liturgie sv. Petra // Byzantinoslavica. – Prague, 1939–1940. – Т. 8. – S. 313–332; Ejusdem. Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy // Slovo a slovesnost. – Prague, 1940. – Т. 6. – S. 65–77; Mareš F. W. Cyrilometodějská tradice a slavistika. – Praha, 2000; Konzal V. Staroslověnské legendy českého původu (Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů). – Praha, 1976. Вацлав Конзал також визнав галицько-волинське походження збірника, припустивши, що авторство деяких його молитов належить безпосередньо Мефодію, який писав їх під час ув'язнення у швабському монастирі Ельванген або в Рейхенау у 870–873 рр.: *Ejusdem. Staroslověnská Modlitba proti ďáblovi // Europa Orientalis. – Roma; Salerno, 1992. – No 2. – P. 171–231; Ego же. Staroslavjanskaja molitva... – С. 77–79.**

¹⁰⁶ *Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 76; Раевский А. С. О Часослове библиотеки Ярославского архиепископского дома XIII в. // Труды XI археологического съезда... – Т. 2. Протоколы. – С. 72–73.*

18. *Ліствиця Іоана Ліствичника* (“*Архівська Ліствиця*”). Друга половина XIII ст. 103 арк. Папір почергово з пергаменом¹⁰⁷, устав¹⁰⁸. Зміст рукопису: збірник (неповний – починається з середини 3-го слова, закінчується 25-м словом) морально-аскетичних повчань ігумена Синайського монастиря преподобного Іоана Ліствичника (525 – близько 609).

Попри уставний запис на арк. 86 – “в лѣ(т)” 1219 р., О. Соболевський, вважаючи його пізнішим, відніс книгу до XIII–XIV ст. З ним погодились П. Владимиров (“південноруський текст”), М. Волков, М. Дурново. У Каталозі 1984 час створення рукопису уточнено на другу половину XIII ст.¹⁰⁹ А. Кримський побачив у мові пам’ятки “акання”, відтак локалізував її північноруським регіоном¹¹⁰. Натомість О. Соболевський вважав, що Ліствиця є галицько-волинською, бо її мовні і палеографічні особливості у загальних рисах подібні до Виголексинського збірника¹¹¹. Цю думку прийняли І. Шляпкін і Я. Запаско (“елементи галицько-волинської вимови”)¹¹². М. Гальченко на основі лексичного аналізу пам’ятки висунула гіпотезу про її написання на Афоні носієм південно-західного діалекту або на південному заході Русі у межах сучасної України¹¹³.

19. *Устав церковний (уривок)*¹¹⁴. Остання чверть XIII ст. 8 арк. Пергамен, устав¹¹⁵. Зміст уривка: Херувимська пісня, яку виконують під час літургії Передосвячених Дарів. Надійшов з рукописами московського купця, збирача давньоруських книг Олексія Хлудова.

Уривок зберіг запис XIII ст. (арк. 1 зв.) про створення книги за новгородського архієпископа Климента (1276–1299). Однак не слід виключати того, що рукопис міг бути створений і на початку XIV ст. На паперовій обкладинці почерком XIX ст. позначено: “Типик, або Устав великої церкви святої”, а також – “8 аркушів. О. П.”¹¹⁶. Це уточнення, найімовірніше, залишив професор Казанської духовної академії Олексій Попов, який першим описав уривок¹¹⁷. Короткий відгук про пам’ятку подав О. Соболевський. На його думку, йдеться про невідомий з інших давньоруських кодексів чин новгородського Софійського собору, складений за вказівкою архієпископа Климента. При цьому “жодних особливостей

¹⁰⁷ Гальченко М. Г. О датировке и особенностях орнаментики Архивской Лествицы – древнейшей восточнославянской рукописи, написанной на бумаге и пергаменте (в прокладку) // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1994. – Сб. 68. – С. 292.

¹⁰⁸ РДАДА. – Ф. 181. – № 452.

¹⁰⁹ Соболевский А. И. Два древних памятника... – С. 94–105; Владимиров П. В. Обзор... – С. 115; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 83; Дурново Н. Н. Введение... – С. 45; Каталог 1984. – С. 300–301.

¹¹⁰ Кримський А. Деякі непевні критерії... – С. 59–60.

¹¹¹ Соболевский А. И. Два древних памятника... – С. 99.

¹¹² Шляпкин И. А. Русская палеография... – С. 99; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 237.

¹¹³ Гальченко М. Г. О датировке... – С. 296–297.

¹¹⁴ Публікація пам’ятки: Лисицын М. Первоначальный славяно-русский Типикон. – Санкт-Петербург, 1911. – Приложения. – С. 113–119 (фотознімок уривка).

¹¹⁵ ДІМ. – Хлуд. 16-д.

¹¹⁶ Каталог 1984. – С. 338.

¹¹⁷ Попов А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. – Москва, 1872. – С. 11–18.

новгородського наріччя в його правописі немає, а є ті, які присутні в інших галицько-волинських рукописах"¹¹⁸.

20. *Євангеліє апракос короткий "Верковича"* ("Палімпсест Верковича"). Кінець XIII ст. 154 арк. Пергамен, устав¹¹⁹. Зміст кодексу: євангельські читання на весь рік, місяцеслов (пам'яті Кирила Філософа, віднайдення мощів папи Климента, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), утрени недільні євангелія, покажчик євангельських читань заутрені від Великодня до П'ятидесятниці. Надійшов зі збіркою рукописів сербського археолога та етнографа Стефана Верковича.

Антон Никольський вважав, що кодекс переписав один книжник, хоча не скрізь рівним почерком, Я. Запаско – що переписувачів було двоє¹²⁰. На арк. 71 зв.–72 вміщено запис XV–XVI ст. зі згадкою про князя Степана, на арк. 153 – приписка переписувача без зазначення імені. У палімпсесті збереглися заставки грецького рукопису та елементи змитого грецького тексту старозавітних читань, написаного унціалом IX ст. Дослідники відзначають україніزم кодексу, тому "Євангеліє належить перу галицько-волинського уродженця і переписане з південнослов'янського списку"¹²¹. Такої ж думки П. Владимиров, М. Гальченко, А. Турилов¹²². Я. Запаско вважає, що пам'ятка створена на півдні України¹²³. Є також припущення про її написання на Афоні вихідцем із галицько-волинського регіону¹²⁴. А. Кримський вважав рукопис буковинським¹²⁵. Галицько-волинські особливості Євангелія відзначено в Каталозі 2002¹²⁶.

21. *Мінея святкова (уривок)*. Кінець XIII – початок XIV ст. 7 арк. Пергамен, устав¹²⁷. Зміст уривка: Мінея святкова у поєднанні з місяцесловом (служби і вказівник пам'ятей на 21–23 травня, канон імператору Костянтину та його матері Олені, вказівник пам'ятей на 1–6 червня, служба на перенесення мощів великомученика Феодора Стратилата, вказівник пам'ятей на 9–11 червня, служба апостолам Варфоломію і Варнаві).

Є. Гранстрем віднесла уривок до південно-західного регіону¹²⁸. У Додатку до Каталогу 2002, в якому описано пам'ятки XI–XIII ст., що не увійшли до Каталогу 1984 р., за уривком визнано імовірне галицько-волинське походження¹²⁹.

¹¹⁸ *Соболевский А. И.* Два древних памятника... – С. 94–95.

¹¹⁹ РНБ. – Ф. п. I. 99.

¹²⁰ *Никольский А.* Описание русского Евангелия XIV в. из собрания Верковича // РФВ. – 1894. – № 4. – С. 277; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 257.

¹²¹ *Никольский А.* Описание... – С. 294.

¹²² *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Гальченко М. Г.* О написаниях... – С. 292–294; *Ее же.* К истории письменности и языка юго-западной Руси XII–XIV вв. Автореф... канд. филол. наук. – Москва, 1989. – С. 4–5,

8–9; *Турилов А. А.* Древнерусские влияния на книжность южных славян // ПЭ. – 2007. – Т. 16. – С. 167.

¹²³ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 257.

¹²⁴ *Максимович К. А., Турилов А. А.* Афон и Россия. Русские иноки на Афоне в XI–XVII вв. // ПЭ. – 2002. – Т. 4. – С. 147–153.

¹²⁵ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 53, 210, 231, 391.

¹²⁶ Каталог 2002. – С. 605.

¹²⁷ РНБ. – Q. 180.

¹²⁸ *Гранстрем Е. Э.* Описание... – С. 48.

¹²⁹ Каталог 2002. – С. 624–625.

22. *Паремійник (уривок)*. Кінець XIII – початок XIV (?) ст. 2 арк. Пергамен, устав¹³⁰. Зміст уривка: паремії Страсної суботи.

Уривок вилучено з корінця Мінеї службової XVI ст., привезеної з с. Біла Криниця. Зміст пам'ятки визначив Микола Бубнов¹³¹, час її створення уточнив Анатолій Турілов у Додатку до Каталогу 2002 (“у мові рукопису наявні галицько-волинські особливості”¹³²).

23. *Триодь пісна (уривок)*. Кінець XIII – початок XIV ст. 2 арк. Пергамен, устав¹³³. Зміст уривка: служби у суботу і неділю Сиропусного тижня, служба у вівторок першого тижня Великого посту.

На арк. 1 зв. сучасним рукописові почерком (перепишувача?) написана кирилична абетка від А до С. Першу згадку про уривок подав М. Волков, який відніс його до галицько-волинської групи¹³⁴. Зміст рукопису, час його створення і мова – “давньоруська (з галицько-волинськими особливостями)” – уточнені в Каталогі 2002¹³⁵.

24. *Стихирар лінейний нотований (уривок)*¹³⁶. Кінець XIII – початок XIV ст. 2 арк., складені зі шматочків, пришитих нитками до подвійного паперового аркуша. Пергамен, устав, знаменна нотоція¹³⁷. Зміст: пісні у Навечір'я Різдва Христового. Фрагмент віднайшов фольклорист і книгознавець Ювеналій Тиховський у рукописному Євангелії другої половини XVI ст., “виявленому на хорах церкви у с. Старому Жукові Волинської губернії (біля Клевані), у дяка Г-ча, який раніше служив у Дубенському”¹³⁸. 1902 р. Ю. Тиховський оприлюднив аркуші на XII Археологічному з'їзді у Харкові. Згодом вони, можливо, зберігались у Волинському єпархіальному давньосховищі в Житомирі, якому було подаровано віднайдене Євангеліє XVI ст. У 1926 р. філолог і бібліограф Павло Симоні передав аркуші Українській академії наук.

Ю. Тиховський відніс уривок до XIII ст. Микола Геппенер (у своєму описі назвав його Канонами Різдва Христового і Богородиці) та Людмила Гнатенко¹³⁹, вслід за Каталогом 1984, датували рукопис початком

¹³⁰ БАН. – Белокриницкое. 62.

¹³¹ Бубнов Н. Ю. Русские и славянские пергаменные рукописи Библиотеки АН СССР // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги [БАН]. – Ленинград, 1978. – С. 207. Див. також: Бубнов Н. Ю., Мартынов И. Ф. К истории библиотеки Белокриницкой старообрядческой митрополии // АЕ за 1972 г. – Москва, 1974. – С. 68–81.

¹³² Каталог 2002. – С. 643–644.

¹³³ Вильнюс, Библиотека Академии наук Литвы имени Врублевских. – Ф. 19: Собрание Виленской публичной библиотеки. – № 19/10.

¹³⁴ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34.

¹³⁵ Каталог 2002. – С. 663–664. Див. також: Турілов А. А. Заметки о кириллических пергаменных рукописях собрания бывшей

Виленской публичной библиотеки (ф. 19 БАН Литвы) // Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. – Kraków, 1997. – Т. 2. – С. 140–142.

¹³⁶ Публікація пам'ятки: Тиховский Ю. Два (неполных) пергаментных листка из Волинского(?) нотного Стихираря XII–XIII вв. // ИОРЯС. – 1904. – Т. 9, кн. 1. – С. 107–109 (весь уривок, методом транслітерації без нотних знаків); Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 45–46, 134. – Табл. 7 (арк. 2).

¹³⁷ НБУ. – Ф. I, № 6713.

¹³⁸ Тиховский Ю. Два (неполных) пергаментных листка... – С. 104.

¹³⁹ Каталог 1984. – С. 369; Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 45; Гнатенко Л. А. Ідентифікація часу написання українських

XIV ст. Ю. Тиховський вважав, що “за своїм походженням ці аркуші – з великою імовірністю – волинські, за правописом – типово малоруські”. Відсилаючись до публікації Ю. Тиховського, А. Кримський визнав регіоном створення пам’ятки Південно-Східну Волинь, хоча не виключив також і Західної Київщини¹⁴⁰.

25. *Додатки до Галицького Євангелія 1114 р.*¹⁴¹ Кінець XIII–XIV ст. 32 арк. Пергамен, устав. Оправлені разом з Тетраєвангелієм 1144 р. (арк. 229–260)¹⁴². Зміст Додатків: євангельські читання (одинадцять читань недільної утрени), місяцеслов, читання на різні треби, вказівки євангельських читань на різні випадки, примітки щодо читання недільних євангелій і час читання кожного євангелиста, короткі оповіді про життя євангелистів, покажчик гласів і недільних євангелій на весь рік. У місяцеслові – пам’яті болгарської преподобної Параскеви Епиватської, названої П’ятниця (Петка), пустельника і чудотворця Іоана Рильського, а також преподобного Феодосія Печерського, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського. У місяцеслові, який збігається з місяцесловом Тирновського Євангелія 1273 р.¹⁴³ (він, на думку О. Лосевої, є базовим для Додатків), записані слов’янські назви місяців, а також деякі грецькі святі (наприклад, преподобний єпископ лариський Ахіллій, мученики Асинкрит і Міропія), не згадані у жодному іншому руському місяцеслові XII–XIV ст. Йдеться про єдиний у складі давньоруських Євангелій-тетр місяцеслов, де вказуються святі на всі дні року (423 пам’яті)¹⁴⁴. Написаний, можливо, замість втраченої частини Галицького Євангелія 1144 р.

На арк. 260 зв. прочитується запис польською мовою зі згадкою про галицького єпископа (без імені). Лексичний аналіз тексту переконав О. Соболевського в його “галицько-волинському наріччі”¹⁴⁵. А. Кримський вважав, що Додатки написані уродженцем Придніпров’я або Східної Волині¹⁴⁶.

26. *Апостол апракос повний “Бибельський” (уривок)*¹⁴⁷. Початок XIV ст. 36 арк. Пергамен, устав двох почерків¹⁴⁸. Зміст кодексу:

канонічних манускриптів XIV ст. Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (за графіко-орфографічними особливостями письма) // Рукописна та книжкова спадщина України (далі – РКСУ). – Київ, 2005. – Вип. 10. – С. 240–262.

¹⁴⁰ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 208, 210.

¹⁴¹ Публікація: *Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим.* Четвероевангелие... – Т. 3; *Соболевский А. И.* Приложение... – 1884. – № 12, прибав. 2. – С. 58–59 (уривок з покажчика).

¹⁴² ДІМ. – Син. № 404.

¹⁴³ Порівняння цих місяцесловів див. також: *Турилов А. А.* Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу о формировании болгарского

варианта церковного месяцеслова в эпоху Первого царства) // *Palaeobulgarica*. – Sofia, 1999. – № 1. – С. 16.

¹⁴⁴ *Лосева О. В.* Периодизация древнерусских месяцесловов XI–XIV вв. // ДР. – 2001. – № 2(4). – С. 29–30; *Ее же.* Русские месяцесловы XI–XIV вв. – Москва, 2001. – С. 38, 42, 53, 82–83. За аналізом О. Лосевої, у цьому календарі яскраво виражені українські діалектні риси. Переписувач узяв з тирновського джерела свідчення про болгарських святих задовго до поширення їх культури у східних слов’ян.

¹⁴⁵ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 32–34.

¹⁴⁶ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 517.

¹⁴⁷ Публікація пам’ятки: *Apostolus Bybliensis saec. XIV.* Grammatisch-kritisch analysiert / Von Dr. Peter Kopko // *Denkschrift*

апостольські читання на понеділок 6-го тижня – суботу 17-го тижня після Пятидесятниці. Знайдений на початку XX ст., якийсь час був власністю українського філолога П. Копка. 1924 р. його придбало Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові від жительки Перемишля Софії Копко, родичі якої походили з села Библо Старосамбірського району Львівської області. До бібліотеки надійшов 1940 р. у складі рукописної колекції Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Назва походить від с. Библо, куди пам'ятка, найправдоподібніше, потрапила з якогось василіянського монастиря: ним могли бути Лаврівський чи Добромильський монастирі¹⁴⁹ або інша обитель, яка, за церковним переданням, існувала у межах сучасного села Нове Місто. П. Копко, який підготував до друку рукопис, у коментарях відніс його до галицько-волинського регіону. Порівнявши кодекс з іншими пам'ятками (зокрема, Галицьким 1144 р., Добриловим, Холмським, Волинським, Типографськими № 6 і № 7 Євангеліями та ін.), він визнав найбільшу подібність Апостола до Галицького Євангелія 1266–1301 рр.¹⁵⁰ Цю локалізацію підтримали І. Свенціцький, П. Бузук, М. Дурново, О. Князевська, Я. Запаско (походить з району Перемишля) та ін.¹⁵¹ Я. Запаско у написанні заголовних літер уривка зауважив схожість із Пандектами Антіоха 1307 р., а в лексичі – очевидні українізми¹⁵². Давньоруська мова Апостола з галицько-волинськими особливостями відзначена у Каталозі 2002, церковнослов'янська української редакції з галицько-волинськими особливостями – у Каталозі 2007¹⁵³.

der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft. Philosophisch-Historische Klasse. – Wien, 1912. – Bd. 55, No 1. – S. 32–103 (електронний варіант: <http://www.archive.org/stream/denkschriften55stuoft#page/n9/mode/1up>).

¹⁴⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка, відділ рукописів. – НТШ № 801.

¹⁴⁹ Збірка рукописів і давніх книг василіянського монастиря святого Онуфрія у Добромилі, разом зі збірками василіянських Лаврівського, Бучацького і Львівського монастирів, свого часу була чи не найбільшою монастирською бібліотекою в Галицькій землі, див.: *Головацький Я.* Коротка відомість о рукописах славянских и русских находящихся в книжници Монастиря Св. Василия Вел. у Львові // *Русалка Дністровая.* – Будим, 1837. – С. 123–124; *Chotkowski W.* Redukcje monasterów bazylijańskich w Galicji. – Kraków, 1922. – S. 11–12; *Кольбух М. М.* Історія формування збірки кириличних рукописних книг відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка //

РКСУ. – 2005. – Вип. 10. – С. 264, 269; *Швед М.* Василіянський монастир Святого Онуфрія у Лаврові. – Львів, 2007.

¹⁵⁰ *Apostolus Bybliensis...* – S. 1–8. П. Копко порівняв кодекс з іншими давньоруськими, зокрема Кристинопольським, і південнослов'янськими рукописними Апостолами, зазначивши у кодексі з с. Библо нетрадиційне розміщення апостольських читань.

¹⁵¹ *Свенціцький І.* Нариси... – С. 41, 45; *Бузук П. А.* Нарис... – С. 20; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 74; *Князевская О. А.* О букве ω в рукописи Быбельского Апостола // *Русистика. Славистика. Индоевропейстика.* К 60-летию А. А. Зализняка. – Москва, 1996. – С. 276–281; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 252; *Баб'як П. Г.* Збірка рукописів бібліотеки НТШ у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України // *Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди.* – Львів, 1996. – С. 46–47.

¹⁵² *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 252.

¹⁵³ Каталог 2002. – С. 137; Каталог 2007. – С. 11–12.

27. *Євангеліє апракос повний "Полікарпове"*¹⁵⁴ 1307 р. 122 арк. Пергамен, устав, кілька почерків¹⁵⁵. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, дванадцять страсних читань, місяцеслов (пам'яті Кирила Філософа, князів Бориса і Гліба, Покрову Богородиці, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського, свячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі), утрени недільні читання, три вказівники читань на особливі випадки. Рукопис потрапив на Московський печатний двір до 1679 р., звідти у 1788 р. надійшов до Синодальної бібліотеки.

На арк. 122 зв. переписувач – "раб божій многорѣшный поп Поликарп" залишив запис про закінчення роботи 1307 р. у день святого мученика Фелікса. А. Кримський та І. Шляпкін віднесли рукопис до білоруської чи псковської¹⁵⁶, І. Свенціцький – білоруської, П. Владимиров – південноруської, І. Ягич – південноруської або південно-західної писемності¹⁵⁷. О. Соболевський, Г. Воскресенський, М. Волков, О. Покровський, В. Микитась, О. Лосева назвали кодекс галицько-волинським¹⁵⁸. Ю. Шевельов вважав місцем створення Волинь, Я. Запаско – західні землі України¹⁵⁹. У Каталогі 2002 вказівка на галицько-волинські особливості рукопису відсутня.

28. *Євангеліє апракос короткий "Пантелеймонове"*¹⁶⁰ 1317 р. 128 арк. Пергамен, устав¹⁶¹. Зміст кодексу: євангельські читання від Великодня до суботи Страсного тижня, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського), вказівник читань, недільні читання¹⁶². Придбане у 1763 р.

На арк. 128 залишено запис переписувача – поповича Єська про рік створення рукопису та ім'я замовника – Пантелеймона Мартиновича. Південноруським назвав кодекс П. Владимиров¹⁶³, західноруським – О. Соболевський¹⁶⁴. Л. Жуковська припустила його галицько-волинське походження, Я. Запаско – західноукраїнське¹⁶⁵. У Каталогі 2002 вказівка на галицько-волинські особливості рукопису відсутня.

¹⁵⁴ Публікація пам'ятки: *Калайдович К. Ф.* Иоанн, екзарх Болгарский... – С. 28, 32, 107–108, 112 (уривки); *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия... – С. 97–114 (уривки).

¹⁵⁵ ДІМ. – Син. 740.

¹⁵⁶ *Кримский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 54; *Його ж.* Деякі непевні критерії... – С. 12–15; *Шляпкин И. А.* Русская палеография. – С. 99.

¹⁵⁷ *Свенціцький І.* Нариси... – С. 48; *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115; *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 170.

¹⁵⁸ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 34–40; *Его же.* Лекции... – С. 15; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 39; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 34; *Покровский А. А.* Древнее псковско-новгородское наследие... – С. 26, 144, 177, 178; *Микитась В. Л.* Украинская литература [XIV–XVI вв.] // История всемирной

литературы. – Москва, 1985. – Т. 3. – С. 487; *Лосева О. В.* Русские праздники... – С. 9.

¹⁵⁹ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 296; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 246.

¹⁶⁰ Публікація пам'ятки: *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Приложение. Снимки с памятников. – Санкт-Петербург, 1866. – Табл. 38 (три фрагменти); Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание... – Иллюстрации, № 30 (знімок арк. 68 зв.).

¹⁶¹ БАН. – № 34.5.22.

¹⁶² Не плутати цю пам'ятку з Пантелеймоновим Євангелієм кінця XII – початку XIII ст. з мініатюрами, що зображають святих Пантелеймона і Катерину (РНБ. – Соф. 1).

¹⁶³ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 115–116.

¹⁶⁴ *Соболевский А. И.* Лекции... – С. 15.

¹⁶⁵ *Жуковская Л. П.* О возможном родстве... – С. 140; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 250.

29. *Часослов* XIV ст. 146 арк. (без початку і закінчення). Пергамен, устав двох почерків¹⁶⁶. Зміст рукопису: повсякденні служби добового кола.

Думку про галицько-волинське походження пам'ятки відстоював О. Соболевський¹⁶⁷. А. Кримський та І. Свенціцький пов'язали кодекс з Північною або Західною Руссю¹⁶⁸. І. Ягич відзначив у ньому риси південноруської мови, віднісши його до Києва¹⁶⁹, Я. Запаско, враховуючи наявність у тексті галицизмів¹⁷⁰, – до Західної України.

30. *Євангеліє апракос повний "Ковровське"*. Друга половина XIV ст. 148 арк. (без початку і закінчення). Пергамен і папір, устав двох почерків, третім почерком підписані мініатюри¹⁷¹. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік (збережено читання від Великодня до П'ятидесятниці, з вівторка після П'ятидесятниці до Нового літа – початку богослужбового року, від Нового літа до посту, на Страсну неділю) і місяцеслов. На арк. 1 зберігся незакінчений замальовок дванадцяти апостолів – елемент композиції "Зішестя Святого Духа на апостолів". На арк. 1 зв. вміщено чотирифигурну композицію: Іоан Богослов диктує Євангеліє учневі Прохору на острові Патмос, у лівому верхньому куті – поясне зображення архангела Михаїла з розгорнутим сувоєм, у правому – півфігура Христа в сегменті небесної сфери. Рукопис придбано у 1966 р. в Коврові Владимирської області від Єремея Малкіна.

Почерки переписувачів справляють враження належності до різних шкіл книгописання. Мініатюри вказують на замовника або храм, для якого призначався рукопис. Цікаву інформацію подають три записи півуставом XIV ст.(?) про земельні дарування, в яких згадуються деякі імена та населені пункти. На думку А. Турілова, запис про надання десятини церкві Богородиці в Лушнево з повідомленням про княгиню Настасью зробив случський князь Семен Михайлович (†1505), одружений з Анастасією Іванівною Мстиславською¹⁷². Лушнево (Лушнева?), можливо, відповідає сучасному Люшеву на північному сході від Слоніма Гродненської області Білорусі. Очевидно, в кінці XV – на початку XVI ст. рукопис знаходився у Південно-Західній Білорусі. Його перший опис, датування і локалізація належать Л. Жуковській ("яскраві прикмети рукопису з південно-західних областей давньої Русі")¹⁷³, вивчення мініатюр і малюнка – Д. Ліхачову та О. Поповій¹⁷⁴. Я. Запаско повторив філологічні висновки Л. Жуковської ("часте написання нового ъ... змішання букв в і оу на місці етимологічного

¹⁶⁶ РНБ. – Q. п. 1.99.

¹⁶⁷ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 46–48.

¹⁶⁸ *Кримський А.* Деякі непевні критерії... – С. 21–24; *Свенціцький І.* Нариси... – С. 62.

¹⁶⁹ *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 14.

¹⁷⁰ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 257.

¹⁷¹ Санкт-Петербург, Институт російської літератури Російської академії наук (Пушкінський дім), древлехранилище. – Р. IV. – Оп. 25. – № 30.

¹⁷² Каталог 2002. – С. 282.

¹⁷³ *Жуковская Л. П.* Пергаменная рукопись XIV в. из собрания Пушкинского Дома (Новое приобретение) // ТОДРЛ. – 1968. – Т. 23. – С. 309; *Ее же.* Пергаменные рукописи Пушкинского дома // ТОДРЛ. – 1969. – Т. 24. – С. 376.

¹⁷⁴ *Лихачев Д. С.* Новые открытия памятников русской письменности и литературы // Вестник АН СССР. – Москва, 1972. – № 4. – С. 56–57; *Попова О. С.* Галицко-волинские миниатюры... – С. 313.

е")¹⁷⁵. Історії рукопису та його мініатюрам присвячені статті В. Пуцка, який відзначив рису, характерну для ілюмінованих галицько-волинських кодексів: розміщення вхідних мініатюр на початку апракосних Євангелій¹⁷⁶. Галицько-волинські лексичні особливості пам'ятки визнано у Каталозі 2002¹⁷⁷.

31. *Євангеліє апракос повний "Луцьке"*¹⁷⁸. Друга половина XIV ст. 262 арк. Пергамен, устав двох (?) почерків¹⁷⁹. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, місяцеслов зі слов'янськими назвами десяти місяців (пам'яті Мефодія Моравського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського і татарської навали на Русь або, за новішою версією, нападу аварів на Константинополь¹⁸⁰), утрєні недільні євангелія, приписані пізніше стовпи утрєніх недільних читань з гласами Октоїха. Кодекс належав віддавна не існуючому Спаському Красносельському монастиреві біля Луцька (нині територія в межах міста).

На окремих аркушах рукопис заповнений уставом XV ст. У приписках уставом і півуставом і різними почерками XV–XVI ст. згадано луцького єпископа Олексія (арк. 42; тут же подано перелік церковного майна Спаського Красносельського монастиря); вкладну Порфирія, сина Івана, онука Васька Кирдеевича¹⁸¹ та його дружини Настасїї (арк. 153 зв.); вкладну пана Олизара Кирдеевича, маршалка Волинської землі, луцького старости (запис 1483 р.)¹⁸² та його дружини Федосїї (арк. 153 зв., 205); вкладну пінського князя Михайла Костянтинівича, старости володимирського (арк. 262), які

¹⁷⁵ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 52, 56, 267–268.

¹⁷⁶ *Пуцко В. Г.* Ковровское евангелие // Рождественские чтения. – Ковров, 1994. – Вып. 1. – С. 66–74; *Его же.* Галицко-волинское Евангелие из Коврова (болгарско-украинские параллели в книжном искусстве XIV в.) // *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски": Центр за славяно-византийски проучвания "Ив. Дуйчев"*. – София, 1995–1996. – Т. 88(7). – С. 139–149, 275–283.

¹⁷⁷ Каталог 2002. – С. 279.

¹⁷⁸ Публікації див.: Луцьке Євангеліє XIV століття. – Київ, 2011 (факсиміле); *Бузук П. А.* З історичної діалектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. // *Збірник Комісії для дослідження історії української мови.* – Київ, 1931. – Т. 1. – С. 113–135 (уривки); *Соболевский А. И.* Приложение... – 1885. – № 1, прибав. 2. – С. 68–75 (уривки); *Ковязина М.* Месяцеслов славянского апракосного Евангелия: сентябрь // *Palaeobulgarica.* – 1997. – No 3. – С. 33–53 (місяцеслов).

¹⁷⁹ РДБ. – Рум. 112.

¹⁸⁰ *Лосева О. В.* Русские месяцесловы... – С. 10.

¹⁸¹ У грамоті галицько-волинського князя Юрія Болеслава Тройденівича (1306/1308–1340) генеральному магістру Тевтонського ордену Теодорику з Альденбурга від 20 жовтня 1335 р. згадано Васька Кудиновича або Кудриновича (*Купчинський О.* Акти... – С. 185–186). За гіпотезою О. Востокова, це і є Васько Кирдеевич. Натомість, вірогіднішим виглядає його ототожнення з Васьком Кирдеевичем, який зазначений у письмовій поручі 1388 р. луцького князя Федора Даниловича (близько 1365 – після 1437) польському королю Владиславу II Ягайлу (1351–1434) за пана Олехна із запевненням про його вірну службу (Краків, Бібліотека Чарторийських). Уривок цього документа зі згадкою про Васька Кирдеевича див.: *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 502.

¹⁸² Запис див.: 1483 і 1486. Отказные записи Олизара и Порфирия Кирдеевичей Луцкому Красносельскому Спасскому монастырю, на села с угодьями и десятины // *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией.* – Санкт-Петербург, 1846. – Т. 1: 1340–1506. – С. 104–105.

віддали монастирю землі, а також польського короля Казимира та єпископа Євфимія (арк. 262), ігумена Спаського Красносельського монастиря Феодосія, колишнього кременецького протопопа (арк. 262 зв.). Записи можуть свідчити на користь створення пам'ятки в самому монастирі. Єпископ Олексій, за твердженням митрополита Макарія (Булгакова), займав кафедру в Луцьку на початку XV ст.: близько 1429 р. він уклав опис майна Спаського Красносельського монастиря¹⁸³. О. Соболевський запис про Порфирія Кирдеевича датував XIV–XV ст., В. Розов – початком (першою чвертю) XV ст.¹⁸⁴. За О. Востоковим, позаяк у записах відзначені історичні особи, а владика Євфимій був луцьким єпископом, можна припустити місцеве походження пам'ятки (“у мові помітний перехід з чисто слов'янського у малоруський або руснацький діалект, який використовують на Волині”¹⁸⁵). До цієї думки схилились також Олексій Соболевський, Помпей Батюшков, Павло Бузук, Микола Каринський, Лідія Жуковська¹⁸⁶. А. Кримський назвав кодекс волинським¹⁸⁷.

б) галицько-волинські рукописи XII–XIV ст., що зберігаються в європейських збірках

32. *Євангеліє (“Градецький уривок”)*¹⁸⁸ XIII(XIV?) ст. 1½ арк. Пергамен, устав¹⁸⁹. Зміст уривка: євангельські читання з Марка, Іоана (арк. 1) і Луки (арк. 2). Виявлений у 1854 р. у Градці Кралові в палітурці кириличого рукопису XV ст., до музею передав чеський філолог-славіст Вацлав Ганка.

В. Ганка припустив, що уривок є частиною старослов'янського рукопису, переписаного в Чехії у XII ст., можливо з останніх пам'яток Сазавського монастиря, богослужбові традиції якого у XIV ст. відновлював празький Емауський монастир¹⁹⁰. Цю гіпотезу підтримав А. Будилович¹⁹¹. Однак, на

¹⁸³ Макарій (Булгаков), митр. История... – Т. 4, кн. 3. – С. 215. Це свідчення підтверджено: Зубрицкий Д. И. Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси. – Москва, 1845. – Приложение. – С. 7. Див. також: 1429. Опись Луцкого Красносельского Спасского монастыря // Акты... – С. 47.

¹⁸⁴ Каталог 2002. – С. 296–297.

¹⁸⁵ Востоков А. X. Описание... – С. 178, 176.

¹⁸⁶ Соболевский А. И. Очерки... – С. 40–46; Вольный. Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. П. Н. Батюшковым. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 63, 107, 129; Бузук П. А. З історії... – С. 113–135; Каринский Н. М. Историческая хрестоматия по древне-церковнославянскому и русскому языкам. – Петроград, 1914. – С. 41–42; Жуковская Л. П. О возможном родстве... – С. 140; Ее же. Текстология... – С. 38–39, 53, 57, 77, 91. Опис пам'ятки див. також: Bańczerowski J. Исследование о языке Луцкого Евангелия XIV века //

Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1971. – Vol. 17. – P. 1–44.

¹⁸⁷ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 210.

¹⁸⁸ Публікація уривка: Hanka V. Hadecký zlomek staroslovanských nedělních evangelií // Časopis českého Musea. – Praha, 1854. – Roč. 28. – S. 66–68 (електронний варіант: <http://books.google.com/books?id=LX3RAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>).

¹⁸⁹ Прага, Народний музей (далі – ПНМ). – Fragm. 15 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁰ Hanka V. Sazavoemautinum Evangelium nunc Remense. – Praha, 1846. – P. V; Ejusdem. Hadecký zlomek... – S. 70; Ejusdem. O ostatcích slovanského bohoslužení v Čechách. – Praha, 1859. – S. 5–6.

¹⁹¹ Будилович А. С. Общеславянский язык, в ряду других общих языков древней и новой Европы. – Варшава, 1892. – Т. 2. – С. 135.

думку О. Востокова, пам'ятка засвідчує руський правопис XIII ст.¹⁹² О. Соболевський відніс уривок до галицько-волинських пам'яток¹⁹³. Опис подали Віктор Істрин та Олександр Яцимирський, які визнали уривок фрагментом південноруського тексту з так званими галицько-волинськими рисами¹⁹⁴. А. Кримський також згадав його як імовірно галицький¹⁹⁵.

33. *Євангеліє апракос (короткий?)* XIII (XIV ?) ст. 53 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав¹⁹⁶. Зміст рукопису: євангельські читання на весь церковний рік, перше зі збережених читань – на вівторок Світлого тижня, останнє – вівторок 11-го тижня.

За оцінкою О. Яцимирського, рукопис написаний південноруським правописом, подібним до інших кодексів з так званими галицько-волинськими рисами¹⁹⁷.

34. *Апостол апракос повний* XIII в. 164 арк. Без початку і закінчення. Пергамен, устав двох почерків¹⁹⁸. Зміст рукопису: апостольські читання на весь рік, місяцеслов з тропарями, читання на окремі дні, загальні служби, антифони.

У кодексі вміщено доповнення XV ст. іншим почерком, близьким до скоропису. Його стисло описав О. Яцимирський, відзначивши південноруський правопис, подібний до Градецького уривка¹⁹⁹.

35. *Євангеліє апракос "Софійське"*. Друга половина XIII ст. 26 арк., без початку і закінчення. Пергамен, устав²⁰⁰. Зміст рукопису: євангельські читання на окремі дні церковного року.

Уривок вперше згадав О. Соболевський, приділивши головну увагу його мові, визначивши її як середньоболгарську з численними русизмами. В останніх він зафіксував риси галицько-волинського наріччя і чимало живих народних елементів. "Софійське Євангеліє, попри те, що воно середньоболгарське, у своїй мові показує значну подібність до Євсевієвого Євангелія 1283 р., переписувач першого списував із середньоболгарського оригіналу, а переписувач другого – з руського". При цьому автор нагадав часті подорожі русинів до Болгарії і болгар на Русь; серед них могли бути книжники, які "займалися переписом книг, вносячи до текстів особливості своєї змішаної мови. Їх особливості є частими і в молдавських пам'ятках". О. Соболевський припустив, що Софійське Євангеліє написане в одному з болгарських поселень, сусідніх із руськими, – в Молдавії або на Буковині,

¹⁹² Востоков А. Х. Филологические наблюдения... – С. 216–217.

¹⁹³ Соболевский А. И. Очерки... – С. 48.

¹⁹⁴ Истрин В. М. Отчет командированного за границу за вторую половину 1894 г. // ЖМНП. – 1896. – № 9. – С. 12–14; Яцимирский А. И. Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек // СОРЯС. – 1921. – Т. 98. – С. 585–586.

¹⁹⁵ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 210 д.

¹⁹⁶ Бухарест, Библиотека Румунської академії

наук. – Slav. № 5 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁷ Яцимирский А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек // СОРЯС. – 1905. – Т. 79. – С. 88–91.

¹⁹⁸ Лейпціг, Міська бібліотека. – Slav. 4 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

¹⁹⁹ Яцимирский А. И. Описание... – С. 521–525.

²⁰⁰ НБС. – № 199 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

які у XIII ст., “хоча були в більшій чи меншій залежності від галицького князя, в церковному відношенні підкорялися болгарському патріархові”²⁰¹. Як бачимо, Софійське Євангеліє, відмінне від апракосного Євангелія XII–XIII ст. (див. II. а. 7), 14 аркушів якого зберігається у Софії. Міркування О. Соболевського опосередковано доповнив Ю. Шевельов, відзначивши взаємовпливи давньоукраїнської і староболгарської мов: “Контакти з болгарами відбувалися на двох рівнях. З одного боку, вочевидь, існувало змішане протоукраїнсько-протоболгарське населення в Семигороді, який у XIII ст. межував із зоною болгарського впливу, а також, можливо, у пониззі Дунаю, звідки – наявність периферійних контактів між обома мовами. З другого боку, певний різновид болгарської мови використовувався як мова Церкви та літератури в цілій країні (Русі – В. Л.), де, мабуть, налічувалося й чимало болгарських священників...”²⁰². А. Кримський відніс рукопис до Буковини²⁰³.

36. *Патерик “Скалігерів”*²⁰⁴. Друга половина XIII ст. 200 арк. Пергамен, устав, без початку і закінчення²⁰⁵. Зміст рукопису: монастирський збірник молитов і 475-ти житійних повчань, серед них – слово святого Ларіона, слово про цей світ, дев’ять запитань і відповідей “Да како восприяли суть праведници”, слово Іоана пресвітера на Преображення, слово Іоана Феолога про Успіння Богородиці, слово святого Єпіфанія, Шестоднев Іоана екзарха, слово святого Іоана Златоуста про смовку і казання про Адама, сім повчань Климента Охридського та ін. Наприкінці збірника вміщено життєписи єгипетських аскетів.

А. Турілов, запевняючи, що кількість рукописів XII–XIII ст. з галицько-волинськими орфографічними особливостями доволі значна, відніс до них і Патерик²⁰⁶. Він зберігається серед дванадцяти староруських та російських кодексів XIII–XVIII ст. з колекції рукописів французького гуманіста-філолога Жозефа Скалігера. В описі збірника зауважено нетипову для давньоруських патериків структуру. Спільні лексичні риси з цим кодексом має ще один рукопис, що зберігається у Лейдені, – Каноник з пасхалією і календарем²⁰⁷, датований 1331–1332 рр.²⁰⁸ Місяцеслов Каноника близький до місяцесловів Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій, проте, на відміну від них, має пам’ять святого князя Володимира Великого (близько 960/963–1015)²⁰⁹.

²⁰¹ Соболевский А. И. Две замечательные рукописи... – С. 6–14.

²⁰² Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 275.

²⁰³ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 206, 210.

²⁰⁴ Публікація пам’ятки: Мейер Х. Славянские рукописи Лейденской университетской библиотеки в Нидерландах // АЕ за 1977. – Москва, 1978. – С. 260–261 (уривки).

²⁰⁵ Лейден, Університетська бібліотека (далі – ЛУБ). – Scal. 74.

²⁰⁶ Турілов А. А. Литература Киевской

Руси. Галицкая епархия: Церковно-Научный Центр “Православная Энциклопедия” // www.sedmitza.ru/text/443505.html.

²⁰⁷ ЛУБ. – Scal. 38 В.

²⁰⁸ Опис у: Van den Baar A. H. Russian church Slavonic kanonnik (1331–1332). A comparative textual and structural study including an analysis of the Russian computus. (Scaliger 38 В, Leyden University Library). – The Hague; Paris, 1968; Мейер Х. Славянские рукописи... – С. 261–262.

²⁰⁹ Лосева О. В. Русские месяцесловы... – С. 383.

37. *Псалтир (уришок)*²¹⁰ XIII – початок XIV (?) ст. 1 подвійний арк. Пергамен, устав²¹¹. Зміст рукопису: уришок 118-го вірша. Знайдений у палітурці богослужбової книги XVI ст.

О. Соболевський відніс уришок до галицько-волинської писемності²¹². Його підтримав О. Яцимирський (“рукопис малоруський з т. зв. галицько-волинськими рисами”²¹³). М. Сперанський виявив у ньому елементи стародавнього оригіналу, а також місцеві лексичні форми і часту зміну е та ѣ, оу і в²¹⁴.

38. *Євангеліє апракос короткий (уришок)*²¹⁵. Середина XIII – початок XIV (?) ст. 2 арк. Пергамен, устав²¹⁶. Зміст уривка: євангельські читання з Іоана, Матвія і Послання апостола Павла до коринтян. Знятий з палітурки латинського Службника XV ст.

М. Сперанський припустив, що аркуші є частиною короткого апракосного Євангелія або якоїсь богослужбової книги, в яку входили окремі недільні читання. У мові уривка він зауважив “південноруські елементи, що зустрічаються в описаних проф. Соболевським пам’ятках”²¹⁷. Микола Шляков звернув увагу на особливий порядок читань, що може ріднити уришок з латинськими текстами, у чому побачив сліди давніх чесько-руських писемних зв’язків²¹⁸. О. Яцимирський відзначив південноруське письмо з так званими галицько-волинськими рисами²¹⁹.

39. *Повчання Єфрема Сирина (уришки)*²²⁰. Кінець XIII – перша чверть XIV ст. 4 арк. Пергамен, устав, два почерки²²¹. Зміст рукопису: слова Єфрема Сирина “До брата занепаłego і про покаєння”, “Про покаєння і майбутній суд”. Надійшли зі збіркою рукописів Перемишльської греко-католицької капітули, де аркушами обклеєно книгу записів за 1699 р.

Ярослав Гординський вважав аркуші частиною двох рукописів, переписаних у Галицько-Волинській Русі з якогось давньоболгарського оригіналу²²². Ю. Шевельов відніс їх до 1300–1325 рр., вважаючи, що вони були написані в Києві або на Волині, а пізніше скопійовані в Перемишлі²²³. Їх описав також Я. Щапов²²⁴.

²¹⁰ Публікація пам’ятки: *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки русских рукописей в Праге // РФВ. – 1890. – № 3. – С. 98–100.

²¹¹ ПНМ. – Fragm. 19 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

²¹² *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 66–67.

²¹³ *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 579–581.

²¹⁴ *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 87–92.

²¹⁵ Публікація пам’ятки: *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 101–104.

²¹⁶ ПНМ. – Fragm. 18 (шифр за публікаціями XIX – початку XX ст.).

²¹⁷ *Сперанский М. Н.* Пергаменные отрывки... – С. 92.

²¹⁸ *Шляков Н.* О пражском отрывке Евангелия // РФВ. – 1900. – № 3–4. – С. 297–299.

²¹⁹ *Яцимирский А. И.* Описание... – С. 583–584.

²²⁰ Публікація пам’ятки: *Гординский Я.* Слова св. Єфрема Сирина в перемиських пергамінових листках поч. XIV в. // ЗНТШ. – 1918. – Т. 126–127. – С. 185–190 (два аркуші).

²²¹ Державний архів у Перемишлі (далі – ДАП). – Fragm. 1.

²²² *Гординский Я.* Слова... – С. 208–209.

²²³ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 293–298.

²²⁴ *Щапов Я.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. – Москва, 1976. – Ч. 2. – С. 65–67. Я. Щапов описав ще два фрагменти, які можуть нас зацікавити. Це 2 арк. зі Збірника євангельських повчань кінця XIII – першої чверті XIV ст., вилучені

40. *Євангеліє апракос повний “Лавришівське”*. Кінець XIII – початок XIV ст. (1329 р.²²⁵). 183 арк. Пергамен, устав²²⁶. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року (на шість тижнів Великого посту – лише суботні і недільні читання), місяцеслов (пам’яті преподобного Феодосія

з обкладинки книги записів Перемишльської капітули за 1728 г. (ДАП. – *Fragm.* 2); 10 арк. Євангелія апракос короткого другої половини XIV ст. із записом переписувача (?) Петра-чернеця – на арк. 17 печатка з гербом роду Замоївських (Варшава, Національна бібліотека. – БОЗ. 154): *Щанов Я.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги... – Ч. 1. – С. 53–54; Ч. 2. – С. 67–68. Про фрагмент Євангелія див. також: *Рогов А.* Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши // *Studia Zródloznawcze.* – Warszawa; Poznań, 1969. – Т. 14. – С. 154. Мова цих поки не досліджених уривків подібна до згаданого Повчання Єфрема Сирина. “Кириличні рукописи у зібраннях сучасної Польщі пов’язані переважно із землями Польсько-Литовської держави... тут вони або створювались, або були у вжитку, виявляючи специфіку цих земель у формі заміток на полях, поправок, доповнень, проб пера тощо. Найбільшу частину складають пам’ятки, що походять з південно-східних восводств” (*Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog. Wyd. 2, zmienione / Oprac. A. Naumow oraz A. Kaszlej przy współpracy E. Naumow i J. Stradomskiego.* – Kraków, 2004. – С. V). Нині у Польщі церковнослов’янські рукописи руської редакції зберігаються у 30 бібліотечних і майже 20 приватних колекціях, однак це лише частина тієї спадщини, яка знаходилась тут до XIX–XX ст. Про драматичну долю церковної писемності давньої Русі та її значні втрати у Польщі див.: *Вальчак-Миколайчакова М.* Кириличні рукописи у фондах бібліотек Познані та околиці // *Вісник Львівського університету.* Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 262–267.

²²⁵ Л. Жуковська запропонувала цю дату на основі найранішого запису (арк. 88), у якому зазначені земельні надання Юрія Болковича для збудованої його заходами церкви святого Миколая у Лавришівському монастирі повелінням “христоробивого князя Михаїла

Кедиминовича”: *Жуковская Л. П.* Типология... – С. 208. Текст вкладної грамоти див.: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 124, № 70; *Розов В.* Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. – С. 7–9, № 4. У приписці до запису вказано про Коріята, “князя новгородського”, і 1329 р. Отже, йдеться про представника русько-литовського роду Гединовичів – Коріята-Михаїла (1308 – близько 1362), князя волинського, волковиського і новгородського, нащадки якого правили на Волині, Поділлі, у Карпатській Русі та Молдавії. В історіографії створення рукопису пов’язують також з кінцем XIII – початком XIV ст. Див.: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 126; *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 205; *Friedelówna T.* Ewangeliaz Ławryszewski. Monografia zabytku. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – С. 5–6; *Александрович В. Smorąg-Różycka Małgorzata.* Ewangeliaz Ławryszewski. – Kraków, 1999. – 158 s., il. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8–9. (Український археографічний збірник. – Т. 11–12). – С. 723–728; *Лосева О. В.* Русские месяцесловы... – С. 6. Йосиф Перфольф відніс пам’ятку до середини XIV ст. Див.: *Отчет ординарного профессора имп. Варшавского университета И. И. Первольфа о научных занятиях за границей с 20 мая по 20 сентября 1882 г.* // *Варшавские университетские известия.* – Варшава, 1883. – № 2. – С. 47–82. Автори, які досліджували мініатюри Євангелія, схиляються до початку XIV ст. Див.: *Molè W.* Miniatury Ewangeliarza Ławryszewskiego nr 2097 w Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie // *Sprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności.* – Kraków, 1927. – Nr 31, zesz. 2. – С. 4–5; *Попова О. С.* Русская книжная миниатюра XI–XV веков // *Древнерусское искусство. Рукописная книга.* – 1983. – Сб. 3. – С. 23; *Smorąg-Różycka M.* Ewangeliaz Ławryszewski. – Kraków, 1999 – С. 27 (та ін.).

²²⁶ Краків, Бібліотека Чарторийських. – Сигн. IV 2097.

Печерського, князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві або Кипарисі, запис про “трус” у Руській землі 5 лютого 1107 р., землетруси у Константинополі в 438, 557, 869 рр.), євангельські читання на 29 серпня і вересень. В уставній приписці до Євангелія вміщено Канон на плач Богородиці (датований серединою XIV ст.)²²⁷. Один з найбагатше ілюстрованих рукописів княжої доби. На початку кодексу зображені архангел Михаїл, наприкінці – праведний Йов. У євангельських читаннях, що починаються мініатюрами євангелистів – Іоана (арк. 1 зв.), Матвія (арк. 47 зв.) і Луки (арк. 84 зв.)²²⁸, вміщено ілюстрації з біблійними сюжетами і постатями. У читаннях з Іоана зображені вечеря в Емаусі, Понтій Пилат, Йосиф Аримафейський і сотник, жінки-мироносиці при гробі, зцілення розслабленого в купелі, розмова Христа з фарисеєм, оздоровлення незнайомця, епізод легенди про єдиного рога, що символізує духовну чистоту (найчастіше зображується у вигляді білого коня з рогом у лобі. У ранніх християнських творах єдиного рога постає образом Благовіщення і Боговтілення. У зображенні поряд з деревом, як в ілюстрації Лавришівського Євангелія, єдиного рога може бути алегорією життя грішної людини). У євангельських читаннях з Матвія – розмова Варлаама з Йосафатом²²⁹ і воскресіння доньки Яіра. Ілюстраціями євангельських читань з Луки є “Воскресіння Лазаря” та “В'їзд до Єрусалиму”. Євангельські читання на календарні дні ілюструє “Стрітіння”. Утім, у кодексі завершені лише дві цілосторінкові ілюстрації з архангелом Михаїлом та євангелистом Матвієм, інші мініатюри залишилися у початковому малюнку. На накладеній пластині обкладинки зображений воїн, якого деякі дослідники ототожили зі святим Дмитрієм Солунським, з чим не погодився В. Александрович, припустивши, вміщення на пластині святого Федора (Тірона?), оскільки святий Дмитрій зображався безбородим²³⁰.

В історіографії визнано, що Євангеліє переписане для Лавришівського монастиря Пресвятої Богородиці поблизу Новогрудка в Білорусі²³¹, у якому зберігалось ще на початку XIX ст. Після закриття обителі ченці віддали

²²⁷ *Friedelówna T.* “Kanon” w Ewangeliarzu ławryszewskim // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* (далі – SFPS). – Warszawa, 1972. – Nr 11. – S. 187–199.

²²⁸ М. Сморог-Ружицька вважає: відсутність зображення Марка зумовлена фрагментарністю читань з його Євангелія у кодексі. Див.: *Smorąg-Różycka M.* *Ewangeliarz Ławryszewski...* – S. 32.

²²⁹ Сюжет взято із середньовічного житійного роману індійського походження, що справив значний вплив на християнську писемність. Його церковнослов'янські переклади (як з латинських, так і грецьких протографів) з'явилися на Русі не пізніше XII ст., руські копії – у XIV ст. Він був включений до Прологу, авторські твори (притча “О

человеце белоризце” Кирила Туровського), ілюстративно відтворений в багатьох писемних пам'ятках. Звернення до нього в Лавришівському Євангелії – ще одне свідчення популярності роману в руських землях.

²³⁰ *Александрович В. С.* *Smorąg-Różycka Małgorzata...* – С. 725.

²³¹ За церковним переданням, його заснував на початку XIII ст. син литовського князя Тройната (†1264/1265) преподобний Єлисей Лавришівський. У 1615 р. монастир перейшов до василіян, а 1834 р. рішенням царського уряду його ліквідовано. За історичними студіями, монастир заснував перший православний правитель Литви Войшелк (приблизно 1223–1269; новогрудський князь, з 1264 р. – великий литовський князь). Войшелк уклав

книгу польсько-російському політичному діячеві і меценату, нащадку Коріатовичів, князеві Адаму Чарторійському. Перед 1842 р. Євангеліє потрапило до Румянцевського музею у Москві, та за нез'ясованих обставин звітливо зникло. Якийсь час воно знаходилося у Парижі, де А. Чарторійський перебував на еміграції, а 1872 р. було внесене до Списку рукописів архіву князів Чарторійських у Кракові.

Вкладні записи на полях засвідчують тривале перебування кодексу у Лавришівському монастирі. Окрім Коріята-Михайла Гедиміновича²³², в них згадані: на арк. 1 зв. – князь Дмитрій Ольгердович²³³, який 1384 р. відписав монастирю землі та озера; син київського князя Володимира Ольгердовича (близько 1331 – після 1398) і онук великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича, київський удільний князь Олександр (Олелько) Володимирович (†1454) з дружиною (Анастасія – онука великого московського князя Дмитрія Донського); на арк. 83 зв. – великий литовський князь (від 1440 р.) і король Польщі (від 1447 р.) Казимир IV Ягеллон. Збереглася низка вкладних записів, у яких фігурують місцеві мешканці (Лук'ян Шуба з дружиною і дітьми, пані Волкова з сином Яцьком, пан Василій Протасович, сотник

мир з Романовичами, видавши сестру за князя Шварна Даниловича (†1269; князь холмський, галицький – разом з Левом Даниловичем; у 1264–1269 рр. великий князь литовський) і передавши 1254 р. Новгородське князівство Роману Даниловичу (близько 1230 – близько 1261; князь новгородський, у 1252–1254 рр. герцог Австрії). У Галицько-Волинському літописі під 1262 р. записано, що Войшелк “оучини собѣ манастирь. на рѣцѣ на Немнѣ. межи Литвою и Новымгородькомъ”. Його в історіографії ідентифікують з Лавришівським монастирем, першим ігуменом якого став Єлисей. Див.: Іпатьевская летопись... – Стб. 830–831, 858–863, 867–869; *Флоря Б. Н.* Родословие литовских князей в русской политической мысли XVI в. // *Восточная Европа в древности и средневековье.* – Москва, 1978. – С. 320–328; *Огицкий Д.* Великий князь Войшелк (Страница из истории православия в Литве) // *БТ.* – 1983. – Сб. 24. – С. 171–196; *Краўцэвіч А. К.* Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – Менск, 1998. – С. 190–213; *Баранаскас Т.* Новогрудок у XIII ст.: історія і міф // *Castrum, urbs et bellum: збірник наукових прац: прысвячаецца памяці прафесара Міхаса Ткачова.* – Баранавічы, 2002. – С. 29–444; *Дубонис А.* Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 133–143; *Vilkul T.* Haličo-voluines

metaštis apie kunigaikščio Vaišelgos vienuolystę // *Naujasis Židinys-Aidai.* – Vilnius, 2004. – No 6. – S. 263–267; *Ї ж.* Постриження князя Войшелка: політика князя Данила і стратегії літописців // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 123–129.

²³² Його вкладну для церкви святого Миколая, беручи до уваги запис Юрія Болковича, можна віднести до XV ст. Автор цього припущення, шоправда, пов'язав Юрія Болковича (якого, як і М. Сморгонг-Ружицька, назвав Волковичем) з реконструкцією церкви святого Миколая. Див.: *Нікалаеў М. В.* Гісторыя беларускай кнігі. – Мінск, 2009. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – С. 36. В. Розов також зазначив, що приписка до вкладного запису про 1329 р. є пізнішою і належить, імовірно, третій особі.

²³³ Можливо, це другий син великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича (близько 1296–1377) Дмитрій (близько 1329–1399; князь трубчевський, брянський, переяслав-залиський, учасник Куликовської битви 1380 р.). Або – з огляду на пізніший час вкладних записів – ідеться про Корибута-Дмитрія (близько 1358/1359–1404) – Ольгердового сина від другого шлюбу з тверською князівною, князя новгород-сіверського, трубчевського, брянського, збарзького, брацлавського, вінницького; він якийсь час володів Новогрудком і маєтностями на Волині.

Офонас, Пашко Обухович, тивун негневицький Гринько, його брат Михаїл з дітьми Семеном і Паньком) та церковні особи (архимандрит лавришівської Никита, старці Васьян і Макарій, никольський піп Панкратій)²³⁴.

Спочатку пам'ятку описав О. Востоков, який вказав на її руську редакцію²³⁵. Учень О. Соболевського М. Волков чи не першим назвав "Краківське Євангеліє початку XIV ст." галицько-волинським²³⁶. Є. Карський відніс його до західноруських²³⁷. З філологічного огляду Євангеліє вивчав І. Свенціцький. Він виявив написання, властиві західноруським пам'яткам, назвавши його білоруським, й зазначив спільних рис з галицько-волинськими рукописами²³⁸. Сучасні філологи обмежуються, переважно, аналізом мовних особливостей кодексу, що доводять його південноруське походження²³⁹ у порівнянні з іншими південнослов'янськими і руськими рукописами²⁴⁰. В. Німчук, який увів Лавришівське Євангеліє до кола пам'яток української мови, підкреслив лексичні риси, визнані в історіографії як галицько-волинські: зміна ѣ та і (свѣдитель), вторинний ("новий") ѣ на місці е в новозакритих складах (камѣнь, оучѣньє) та ін.²⁴¹ На думку Ю. Шевельова, кодекс написаний, можливо, у київсько-поліській діалектній зоні²⁴². Борис Флоря схильний визнати його волинський родовід²⁴³. Волині надає перевагу і В. Александрович²⁴⁴.

²³⁴ Див. також: XIV века. Две записи на имени Лаврашеву православному монастырю // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 2: 1599–1637. – С. 103, № 64.

²³⁵ Востоков А. Х. Описание... – С. 124.

²³⁶ Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34.

²³⁷ Західноруськими елементами кодексу автор назвав кілька написань: нѣ оусхогѣ, уз замість въз (узлежашихъ), в замість у (всѣченоу), поставивши Лавришівське Євангеліє в один ряд з Четьєю 1489 р. і Паренесисом Єфрема Сирина 1492 р. Див.: Карский Е. Белоруссы. – Варшава, 1903. – Т. 1. – С. 370–372.

²³⁸ Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV века: (Палеографическо-грамматическое описание) // ИОРЯС. – 1913. – Т. 18, кн. 1. – С. 206–228 (відбиток: Санкт-Петербург, 1913).

²³⁹ Friedelówna T. Ewangelarz Ławryszewski wśród aprakosów staroruskich // SFPS. – 1971. – No 10. – S. 193–198; *Ejusdem*. Uwagi o języku pisarzy Ewangeliarza ławryszewskiego // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska

(далі – AUNC). – Toruń, 1973. – Zesz. 57. – S. 3–25; *Ejusdem*. Ewangelarz Ławryszewski. Monografia... – S. 113–125, 167, 220, 228.

²⁴⁰ Nowakowska K. Wyrazy nazywające zło w cerkiewnosłowiańskim Ewangeliarzu Ławryszewskim // AUNC. – 1994. – Zesz. 283. – S. 119–125; *Ejusdem*. O staro-cerkiewno-słowiańskich rzeczownikach apelatywnych zastępujących w Ewangeliarzu Ławryszewskim wyrazy niesłowiańskiego pochodzenia // AUNC. – 1995. – Zwsz. 300. – S. 79–88; *Ejusdem*. Przemiany ewangelijnego słownictwa cerkiewnosłowiańskiego: rzeczownik w staroruskim Ewangeliarzu Ławryszewskim. – Toruń, 2000.

²⁴¹ Німчук В. В. Пам'ятки української мови // Українська мова. Енциклопедія. – Київ, 2004. – С. 454; *Його ж.* Лавришівське Євангеліє // http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Lavrish%В3vske_ewangel%В3e&abcvar=15&bbcvar=33.

²⁴² Шевельов Ю. Історична фонологія... – С. 286.

²⁴³ Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская епархия. Книгописание // ПЭ. – 2004. – Т. 8. – С. 731.

²⁴⁴ Александрович В. С. Книжкова мініатюра // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 294.

О. Лосева однозначно називає кодекс галицько-волинським²⁴⁵. Її дослідження доводять неабияку подібність місяцесловів Холмського, Луцького і Лавришівського Євангелій.

Питання локалізації пам'ятки порушено у деяких історико-мистецьких працях²⁴⁶. Я. Запаско стверджує, що немає підстав залучати її до українського писемного корпусу, позаяк Лавришів знаходиться в Білорусії²⁴⁷. Натомість, на думку О. Попової, Євангеліє має галицько-волинське походження. До неї приєдналась М. Сморгонь-Ружицька. Дослідниці завбачили в мініатюрах кодексу особливості візантійської школи перехідної – від пізньої комніновської до ранньопалеогівської епохи, властиві й іншим ілюмінованим рукописам Галичини і Волині, а також вплив західного малярства. Лілія Євсеева підтвердила ці оцінки, виявивши в техніці мініатюр подібність до романських іконографічних взірців. За версією О. Попової і М. Сморгонь-Ружицької, Лавришівське Євангеліє могло бути створене на замовлення Войшелка в одному зі скрипторіїв Галичини або Волині. В. Александрович прийняв це припущення з обережністю. Білоруські автори, спираючись на Галицько-Волинський літопис, визнають Войшелка замовником Євангелія, не виключаючи того, що місцем створення пам'ятки був Лавришівський монастир²⁴⁸.

III. Рукописи, сучасне місце знаходження яких не відоме

1. *Євангеліє апракос ("Лаврівський уривок")* XII–XIII ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст рукопису: євангельські читання з Матвія і Луки. Виявлений у Городищенському монастирі (в обкладинці богослужбової книги), його датував О. Колесса²⁴⁹. Він вважав, що аркуші вийшли "з того самого культурного осередку, що і т. зв. Кристинопольський Апостол, т. є. із Городища, де виводилася була під той час своєрідна графічна манера". На думку дослідника, уривок перейшов з Городища до василіян у Лаврові після того,

²⁴⁵ Лосева О. В. Русские месящесловы... – С. 83, 104 та ін.

²⁴⁶ Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 289–315; *Ее же*. Русская книжная миниатюра... – С. 9–81; *Smorg-Różycka M.* Miniatury "Ewangeliarza Ławryszewskiego". Zagadnienie stylu // *Folia Historiae Artium*. – Kraków, 1992. – Т. 28. – S. 13–38; *Ejusdem*. Romans chrześcijański "Barlaam i Jozafat" w kulturze średniowiecznej Europy. Uwagi o dwóch miniaturach w "Ewangeliarzu Ławryszewskim" // *Slavia Orientalis*. – Warszawa, 1993. – Nr. 1. – S. 9–27; *Ejusdem*. Sztuka cerkiewna Rusi Halicko-Wołyńskiej. Artystyczna symfonia tradycji bizantyńsko-ruskiej i romańskiej // *Sztuka Kresów Wschodnich*. – Kraków, 1999. – Т. 4. – S. 7–26; *Ejusdem*. Ewangeliarz Ławryszewski... – S. 112–113, 115–116; *Євсеева Л.* Афонская книга образцов XV в.

О методе работы и моделях средневекового художника. – Москва, 1998. – С. 109.

²⁴⁷ Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 54.

²⁴⁸ Напр.: *Семянчук А.* Лаўрышаўскае Евангелле // *Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. – Вільня; Мінск, 2009. – С. 236–246. Юрій Лабинцев відніс Лавришівське Євангеліє до "литовської кириличної традиції", хоча і визнав, що виявити цю традицію "не так вже і просто". Див.: *Лабинцев Ю. А.* Литовская кирилловская письменность XIII–XV вв. в контексте кирилло-мефодиевской традиции Велико-го княжества Литовского // *Studia Russica*. – Budapest, 1999. – Т. 17. – S. 52.

²⁴⁹ Колесса О. Лаврівські пергамініві листки з XII–XIII в. // *ЗНТШ*. – 1903. – Т. 53. – С. 1–26; *Його ж.* Південно-волинське Городище... – С. 14.

як Городищенський монастир отримав Бучацьке Євангеліє. Стосовно діалектних елементів, виявлених у тексті, О. Колесса зазначив, що “то є скупі останки багатой рукописної спадщини... свідки старинної руської культури, осідком якої був не лише Лаврівський монастир”, а й багато інших обителей, “де на невеличкому просторі вспіла продертися така сильна закраска живої народної мови”²⁵⁰. При цьому автор зауважив паралелі в орнаментиті Лаврівського уривка і Бучацького Євангелія, а в їх мові – подібність до Галицького Євангелія 1144 р. і Життя святого Сави Освященного.

2. *Псалтир (уривок)* XII–XIII ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст уривка: служба святого Іоана Златоуста з доповненням буденних служб. Аркуші віднайшов О. Колесса у Городищенському монастирі разом з фрагментами Тріоди XVII ст. в старовинній обкладинці Службника XVIII ст. з церкви села Хлівчани біля Городища, який у XIX ст. зберігався в церкві села Довжево на північ від Белза Львівської області. На думку О. Колесси, письмо Псалтиря подібне до Кристинопольського Апостола²⁵¹. Уривок описав також Я. Гординський, який доповнив свідчення про нього новими даними: спершу ерейський Службник знаходився у приватній збірці Ф. Лисяка з Довжева. При цьому, крім уривка Псалтиря, Я. Гординський описав ще 18 фрагментів інших богослужбових рукописів, вклеєних поміж аркушами Службника, написаних уставом і, найімовірніше, у другій половині XIII ст. На його думку, мова Псалтиря і фрагментів “в головній основі церковнослов'янська, та в ній уже багато елементів чисто руських і то південно-руських”, отже, рукописи створені, мабуть, на тій території, де їх було знайдено²⁵².

3. *Мукачівські листки (уривок Тріоди цвітної)*. Друга половина XII–XIII ст. 2 арк. Пергамен, устав. Зміст уривка: старозавітні читання з Ісаї та Єзекіїля, що їх промовляють на вечірній Великій п'ятниці і на утрєні Великої суботи, повчання священникові для служби у вівтарі. Аркуші викликають “великий інтерес для ознайомлення зі старими біблійськими текстами, а також з найстаршою формою церковних богослужбових книг”²⁵³. Їх виявив О. Колесса в Мукачівському василіянському монастирі святого Миколая на Чернечій горі й відніс до Карпатської Русі²⁵⁴. І. Панькевич, який працював з рукописами О. Колесси і бачив уривок, у стислому описі вказав: він написаний, вочевидь, у західноукраїнських землях, звідки перейшов на південь Карпат, за фонетикою відрізняється від норми церковнослов'янської мови, даючи зразок народної розмовної мови того часу.

4. *Імстичівські листки* XIV ст. Про них, поряд з Мукачівськими листками, згадав О. Колесса. Але в самого О. Колесси, та інших авторів (див. роботи В. Микитася), які також називають Імстичівські листки серед давніх рукописів Карпатського краю, опис пам'ятки і дані про місце її перебування відсутні.

²⁵⁰ Колесса О. Лаврівські пергамініві листки... – С. 1.

²⁵¹ Там само. – С. 2–3.

²⁵² Гординський Я. Уривки Псалтири XIII–XIV в. // ЗНТШ. – 1911. – Т. 106. – С. 22.

²⁵³ Панькевич И. Мукачевские пергаменные

отрывки (из наследия проф. Александра Колессы) // Byzantinoslavica. – 1919. – Т. 16, No 1. – С. 20, 35.

²⁵⁴ Колесса О. Лаврівські пергамініві листки... – С. 6.

5. *Молитовник “Півустав Ужгородський”*. Друга половина XIV ст. 207 арк., без початку і закінчення. Пергамен, устав, елементи півуставу, два почерки²⁵⁵. Зміст рукопису: настільна книга для монастирських щоденних і святкових богослужінь; духовні настанови і приписи щодо порядку богослужіння, монастирського побуту; індіктион на церковний рік із синаксарем та витягами з Прологу й Міней. Кодекс, яким спершу володіла родина Черських в Ужгороді, подарував бібліотеці Ужгородського товариства “Просвіта” канонік Георгій Шуба. До музею переданий 1945 р., викрадений 1971 р.

У синаксарі (пам’яті преподобного Феодосія Печерського, святого Кирила з вказівкою про нього як першовчителя, що “переклав грамоту” з грецької мови та хрестив слов’ян і болгар, на перенесення мощів князів Бориса і Гліба) записані старовинні слов’янські назви місяців, подібні до Віденського Октоїха. На арк. 116–123 вміщені пасхальні таблиці та ключі для визначення дат Великодня на долоні й календарні астрономічні кола. Рукопис зберіг пізніші записи румунською мовою, передані слов’янськими літерами, що їх переклали О. Колесса і Я. Запаско. Серед них: на арк. 78–81 – про те, що книгу купив під Іван з Горнищ, на арк. 95–101 – про диякона Теодора з Тульчи, який віддає цю книгу до храму Благовіщення у селі Вамі (?) Великій. На арк. 151 у синаксарі вміщено приписку про смерть митрополита київського і всієї Русі Олексія (†1378); на арк. 193 зв. – румунський запис слов’янськими літерами з датою 1706 р. зі згадкою про попа Тому з села Великі Гаївці (біля Ужгорода). О. Колесса вважав, що рукопис переписано на Закарпатті, можливо для Грушівського монастиря, після знищення якого в другій половині (наприкінці?) XVII ст.²⁵⁶ він зберігався у церквах на кордоні з румунським населенням²⁵⁷. Я. Запаско припустив, що село Горнищ – можливо, сучасне Горінчово Хустського району (Південне Закарпаття). Я. Запаско підкреслив наявність у мові Ъ замість е²⁵⁸, О. Колесса – південнослов’янський вплив, а також “замітне консервативне стремління писців задержати старинну церковно-слов’янську основу текстів, якими вони користувалися; але це їм часто не вдається, і вони мимоволі піддаються впливові народної мови., яка продирається через церковно-слов’янську підкладку”²⁵⁹.

²⁵⁵ Ужгород, Закарпатський краєзнавчий музей. – І–479.

²⁵⁶ Хоча деякі джерела зберігають відомості про ченців з цієї обителі й у XVIII ст. Див.: *Жаткович Ю.* Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 153–159; *Монич О.* Мараморошська святиня: нариси історії Грушівського монастиря. – Ужгород, 2008. – С. 57–80. Існує також припущення про виготовлення у монастирі

1690 р. чи 1693 р. гравірованого Антиминса мараморошського єпископа Йосифа Стойки (†1711), див.: *Крालицький А.* Список монастирей чина св. Василя Великого, существовавших некогда в Мараморошине и истёртых императором Иосифом II 1788 г. // Науковий збірник Галицько-руської Матиці за 1865 г. – Львів, 1865. – Вып. 1. – С. 52; *Его же.* Следы книгопечатания монастыря Грушевского // Там же. – Вып. 2. – С. 111–114.

²⁵⁷ *Колесса О.* Ужгородський “Полуустав”... – С. 58.

²⁵⁸ *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 266.

²⁵⁹ *Колесса О.* Ужгородський “Полуустав”... – С. 51.

О. Колесса відзначив також діалектні елементи кодексу, ряд фонетичних норм, поширених в інших західноукраїнських пам'ятках. Його зразком був, найправдоподібніше, скорочений варіант повного уставу Києво-Печерського монастиря²⁶⁰. Рукопис описав також В. Микитась²⁶¹.

6. Житійні збірники з Мукачівської греко-католицької єпархії²⁶²

1) *Життя святих*, "написані на пергамені уставом чи не XIII ст.", з бібліотеки мукачівського єпископа Василя Поповича (1796–1864). Єдине повідомлення про рукопис подав І. Срезневський, який оглянув збірник під час відрядження на Західну Україну у 1842 р., не вказавши зміст і обсяг.
2) *Житіє святого Кирила XIV* ст. 2 арк., з Мукачівського василіянського монастиря. Єдине повідомлення про фрагмент подав І. Срезневський.

7. Збірники Онуфрійського василіянського монастиря у Львові

1) *Збірник житій*. До 1250 р. 150 арк., неповний. Переписаний з давнішого тексту. Його стисло описав І. Срезневський без уточнення змісту²⁶³.
2) *Збірник житій святих, казань і апокрифів*. Приблизно 1300 р., без початку і закінчення. Зміст рукопису: житія святого Онуфрія Пустельника та інших отців Церкви, страсті великомучениці Варвари, священномучеників Козьми і Даміана, чуда і діяння святого Миколая, явлення Авраама з Михайлом архистратигом, діяння апостолів Андрія і Матвія, житіє святої Єфросинії, слово Єремії про Древо Чесне, страсті святого Євстафія і дружини його і чада його та ін. Збірник оглянув і описав І. Срезневський²⁶⁴, особливо виокремивши в ньому "Житие и хождение святя Еуфросиніи", полоцької княжни. У XVI ст. митрополит Макарій (Булгаков) включив Житіє Єфросинії Полоцької до Великих Четв'ях-Міней під 23 травня. Архієпископ Філарет (Гумілевський) відніс створення Житія Єфросинії Полоцької до 1200 р., а його список у Збірнику – до XIV ст.²⁶⁵ Уже в О. Соболевського, М. Волкова та Е. Калужняцького Збірник названий серед втрачених²⁶⁶. У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України

²⁶⁰ Колесса О. Ужгородський "Полуустав"... – С. 36.

²⁶¹ Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. – Львів, 1964. – С. 21–24; *Його ж.* Давня література Закарпаття. Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму. – Львів, 1968. – С. 69–72.

²⁶² Про ці рукописи див.: Донесення ад'юнкта-професора Срезневского г. министру народного просвещения // ЖМНП. – 1843. – № 2. – С. 47–49.

²⁶³ Донесення... – С. 49; *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 122.

²⁶⁴ Донесення... – С. 60; *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 162. У 1843 р. він назвав Збірник серед рукописів бібліотеки Онуфрійського монастиря, а в 1882 р. – серед збережених у Львівській бібліотеці (?).

²⁶⁵ *Филарет (Гумилевский), архиеп.* Обзор... – С. 58.

²⁶⁶ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 66; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 9; *Калужняцкий Е. И.* Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских. – Киев, 1877. – С. 68. Подібне повідомлення див.: *Орлов В.* Евфросиния Полоцкая. – Минск, 1992. – С. 95. Однак свідчення М. Волкова суперечливі. Вказуючи на збірник XIV ст. (№ 575, "зберігається у Львівській бібліотеці") як втрачений, автор, водночас, подає його у загальному списку церковних рукописів, які дійшли до нас з XII–XIV ст. У цьому ж списку автор згадує також Збірник житій (150 арк.) із василіянського монастиря (№ 572), але не уточнює, чи цей другий збірник також числиться серед втрачених.

імені В. Стефаніка, до якої у 1940 р. потрапили монастирські зібрання, втім з Онуфріївського монастиря, збірник (як і попередній 1250 р.) відсутній. Водночас, 1910 р. до бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі з колекцією рукописів І. Срезневського надійшов один аркуш з Життя Єфросинії Полоцької, датований XIII ст.²⁶⁷ Чи не може він бути частиною львівського збірника? Це питання залишається відкритим.

IV. Рукописи, місце знаходження яких встановити не вдалося

1. *Пролог "Люблінський" (уривок)*²⁶⁸. Кінець XIII – середина XIV ст. 3 арк. Пергамен, устав. Зміст рукопису: Мінея на січень, закінчення слова святого Євагрія про смиренних, початок житій святих Єрмола, Стратоніка, Петра, Стефана, уривок повчання "Про царство небесне", початок і закінчення житія преподобних отців на Синаї і в Раїфі убитих. За свідченням Ігора Лося, уривок виявив у палітурці латинської книги XVII ст. польський учений Єронім Лопацинський²⁶⁹. І. Лось визначив зміст аркушів. На підставі частой зміни ѣ і е, оу і в та ін. він припустив, що "уривок Прологу написаний в області галицько-волинських говірок"²⁷⁰.

V. Рукописи, які можна віднести до галицько-волинського регіону

1. *Євангеліє Никольського єдиновірчого монастиря* XII–XIII ст. 108 арк. Згадав О. Соболевський у нотатці до статті М. Волкова²⁷¹: "Ще одна галицько-волинська пам'ятка нещодавно знайдена мною у Никольському єдиновірчому монастирі у Москві. Це – Євангеліє XII–XIII ст., придбане... настоятелем монастиря архимандритом Павлом Прусським у 50-х роках в одного старообрядця, який своєю чергою придбав його, разом з багатьма іншими рукописами, в м. Холмі. Воно (без початку і закінчення) складається з 108 аркушів, прикрашених особливим, своєрідним орнаментом, якого, мені здається, не доводилось зустрічати в інших рукописах". М. Волков, услід О. Соболевському, включив рукопис до галицько-волинської групи²⁷². Євангеліє (108 арк.) з Никольського єдиновірчого монастиря (№ 150), яке придбав архимандрит Павло Прусський, згадує також Г. Воскресенський. За його описом, рукопис переписаний уставом XII ст. двома почерками, зберіг євангельські читання з середини четверга четвертого тижня після П'ятидесятниці до четверга Сиропусного тижня, має деякі спільні написання з Галицьким Євангелієм 1144 р.²⁷³ З поданих в інших виданнях цій характеристиці відповідає Євангеліє-апракос повний кінця XIII ст., вказане у Каталозі 1984 під № 338²⁷⁴, що налічує 108 арк.

²⁶⁷ Пергаменные рукописи... – С. 49.

²⁶⁸ Публікація пам'ятки: Лось І. Л. Люблинские отрывки // СОРЯС. – 1900. – Т. 67, № 5. – С. 7–8.

²⁶⁹ Відтак, нині уривок може знаходитися у Люблінській публічній воєводській бібліотеці ім. І. Лопацинського з його колекцією рукописів. Щоправда, ця колекція обіймає переважно рукописи XVI–XIX ст.

²⁷⁰ Лось І. Л. Люблинские отрывки... – С. 12.

²⁷¹ Волков Н. В. Отрывок Апостола... – С. 238–239.

²⁷² Его же. Статистические сведения... – С. 34, 95.

²⁷³ Воскресенский Г. А. Евангелие от Марка по основным спискам четырех редакций рукописного славянского евангельского текста с разночтениями из ста восьми рукописей Евангелия XI–XVI вв. – Москва, 1894. – С. 43; Его же. Характеристические черты... – С. 35.

²⁷⁴ ГИМ. – Хлуд. 170-д.

Рукопис надійшов у 1917 р. з колекцією О. Хлудова, укладеною, зокрема, з рукописів московського Никольського єдиновірчого монастиря. Проте в огляді рукописів зібрання О. Хлудова²⁷⁵ вказане Євангеліє відсутнє. У Каталозі 1984 та кількох згадках про Євангеліє-апракос кінця XIII ст.²⁷⁶ його галицько-волинське походження не зазначено.

2. Євангеліє апракос короткий. Початок (?) XIV ст. 117 арк. Пергамен, устав²⁷⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на окремі дні церковного року, місяцеслов (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення мощів святого Миколая Мирлікійського та князів Бориса і Гліба, освячення церкви великомученика Георгія у Києві або Кипарисі), недільні утрени євангелія. Рукопис належав колекціонеру старожитностей Миколаю Матруніну, у 1820 р. надійшов до зібрання М. Румянцева.

Кілька вкладних записів дозволяють припустити історію побутування рукопису: на арк. 117 зв. півуставом XV ст. вказано, що це Євангеліє дав раб Божий, і названі імена – Мамак Федор, Матфей Боброєдов, Іван Никифоров, Лукьян Максимов, зазначено передачу книги церкві святого Спаса при великому князі Кизимірі та єпископі “Семіоне”. Нижче півуставом XVI ст. записано про передачу Євангелія Митрофаном Івановим церкві пророка Іллі. На думку Н. Тихомирова, прийняту у Каталозі 2002, перший запис датований між 1 вересня 1491 р. і 7 червня 1492 р. (день смерті польського короля Казимира IV Ягеллона)²⁷⁸. А єпископ Симеон – імовірно, холмський єпископ, про якого згадує Волинський короткий літопис під 1492 р.²⁷⁹ За іншою версією, записи слід датувати першою половиною 40-х років XV ст., коли Казимир Ягеллон ще не був королем, а Євангеліє покладено спочатку на престол храму в ім'я святого Спаса села на Ладосні Черсвятського двору, потім передане до полоцької церкви пророка Іллі. Відтак, Симеон – радше, полоцький єпископ, згаданий у полоцьких грамотах²⁸⁰.

У Каталозі 2002 галицько-волинські лексичні риси рукопису не зазначено. За Я. Запаском, Євангеліє написано у межах України²⁸¹. О. Лосева однозначно називає його галицько-волинським²⁸².

3. Євангеліє тетр. Друга половина (середина?) XIV ст. 128 арк., без початку. Пергамен, устав²⁸³. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року, вказівник євангельських читань, місяцеслов, що нагадує місяцеслов Луцького Євангелія (пам'яті князів Бориса і Гліба, перенесення

²⁷⁵ Попов А. Описание...; Его же. Описание... – Первое прибавление. – Москва, 1875.

²⁷⁶ Каталог 1984. – С. 294; Щепкина М. В., Протасьева Т. Н., Костюхина Л. М., Гольценко В. С. Описание пергаментных рукописей Государственного Исторического музея. Ч. 1: Рукописи русские // АЕ за 1964 год. – Москва, 1965. – С. 165; Жуковская Л. П. Типология... – С. 331.

²⁷⁷ РДБ. – Рум. 108.

²⁷⁸ Каталог 2002. – С. 210–211.

²⁷⁹ Волинская краткая летопись //

ПСРЛ. – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 122.

²⁸⁰ Кузьмин А. В. К истории бытования пергаменного кодекса (РГБ. Ф. 256. № 108) на территории Великого княжества Литовского в XV – начале XVI в. // Румянцевские чтения: материалы международной конференции (10–12 апреля 2007). – Москва, 2007. – С. 192–201.

²⁸¹ Запаско Я. П. Доброписці... – С. 58.

²⁸² Лосева О. В. Периодизация... – С. 26, 35.

²⁸³ РДБ. – Рум. 117.

мощів святого Миколая Мирлікійського, освячення церкви великомученика Георгія в Києві). Вказівник на арк. 128 зв. дописаний, імовірно, тим же переписувачем, хоча його почерк має окремі відмінності.

Рукопис віднесено до службових Тетраевангелій, які в деяких рисах подібні до апракосних Євангелій. Тератологічні композиції та орнаментальна стилістика кодексу (його “орнаменти відносяться до південно-західноруської мистецької традиції”²⁸⁴) нагадує Луцьке Євангеліє.

4. *Євангеліє тетр.* Друга половина (третя чверть?) XIV ст. 269 арк. Пергамен, папір, устав (частина втрачених аркушів доповнена півуставом XVIII ст.)²⁸⁵. Зміст рукопису: євангельські читання на всі дні церковного року, місяцеслов з відсиланнями до євангельських читань, вказівник євангельських читань на різні випадки і стовпи утрених недільних читань з гласами Октоїха. Кодекс у 1828 р. подарував Товариству історії і старожитностей російських московський купець-старообрядець і колекціонер Іван Царський.

У мові рукопису стверджено українські і білоруські риси та елементи середньоболгарської лексики, що може свідчити про болгарське походження протографа. На палітурці збережено записи польською (зі зверненням до пана Олександра), латинською і румунською (але кирилицею) мовами, на арк. 77–85 – запис скорописом XVII–XVIII ст. частково румунською, частково кирилицею. Павло Строев, який помилково датував рукопис XVI ст., відніс його до Молдавії або Валахії²⁸⁶. А. Турилов уточнив датування і визнав, що рукопис якийсь час перебував у цьому регіоні²⁸⁷. Враховуючи мовні особливості та покрайні записи, можна припустити походження Євангелія з української території на межі з Молдавією.

У стислому переліку пам’яток XIV ст. Я. Запаско називає ще низку рукописів, які, на його думку, написані у межах Галицько-Волинської землі. Це – *Євангеліє апракос* (РДБ. – Рум. 109), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Син. тип. № 8), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. № 9), *Євангеліє апракос* (РДАДА. – Ф. 381. – Син. тип. № 20)²⁸⁸. За автором, додаткового вивчення, яке б підтвердило відповідну локалізацію, потребують також *Псалтир* (РНБ. – Син. 67) і *Триодь пісна* (Кременецький краєзнавчий музей. – № 7415 I–9104)²⁸⁹. Утім, припущення автора про галицько-волинський родовід названих апракосних Євангелій XIV ст. не підтверджене у Каталогі 2002. Хоча, наприклад, за твердженням Л. Жуковської, очевидно є лексична подібність Типографського Євангелія № 7 і Євангелія Рум. 109: “Рум–109

²⁸⁴ Каталог 2002. – С. 437. Про цей рукопис див. також: *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 57 (автор не згадав його серед галицько-волинських пам’яток); *Восток А. Х.* Описание... – С. 181–182 (стислий опис без вказівки на регіон походження); *Жуковская Л. П.* Текстология... – С. 43, 54, 58, 80, 119 (мовні характеристики).

²⁸⁵ РДБ. – ОИДР 31.

²⁸⁶ *Строев П. М.* Библиотека импера-

торского Общества истории и древностей российских. – Москва, 1845. – С. 12.

²⁸⁷ *Турилов А. А.* Предисловие (Опыт авторецензии) // Дополнения к “Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР”. (М., 1988) / Сост. Н. А. Охотина, А. А. Турилов. – Москва, 1993. – С. 11, 26. – Примеч. № 40; Каталог 2002. – С. 433–435.

²⁸⁸ *Запаско Я. П.* Доброписці... – С. 58–59.

²⁸⁹ *Його ж.* Пам’ятки... – С. 54.

написане пізніше і, отже, може брати початок від Тип-7, та, імовірно, йде від близького до нього за діалектною належністю списку"²⁹⁰.

У пошуках галицько-волинських церковних рукописів не залишимо поза увагою незначні за обсягом малодосліджені уривки і фрагменти. Деякі опосередковані свідчення дозволяють припустити їхній зв'язок з Галичиною і Волиною. Погана збереженість цих фрагментів, кількість яких доволі значна²⁹¹, серйозно ускладнює їх вивчення і локалізацію.

Звернімо увагу на пергаменні уривки Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, які описали М. Геппенер, Н. Гнатенко, С. Маслов, М. Петров та ін. У колекції зберігаються, зокрема, невеликі рукописи, що їх подарував А. Петрушевич Університетові святого Володимира у Києві, уривки, виявлені в корінцях оправ актових книг, у бібліотеках Кременецького ліцею, єзуїтської колегії "Regia" та інших навчальних закладів Волині²⁹², де їх використовували в обкладинках латинських шкільних курсів XVII–XVIII ст. Назвемо найцікавіші для нашого огляду пам'ятки. 1) *Молитовник*²⁹³ другої половини – кінця XIII ст. 3 арк., з фрагментами заамвонної молитви святому Миколаю Чудотворцю, заамвонної молитви за упокій, молитви перед причащенням, виявлені в палітурці актової книги Володимирського земського суду 1612 р. На думку М. Геппенер, рукопис писали два переписувачі і, позаяк на арк. 1 згадано "князя нашого", – у землях якогось князівства чи за якогось князя. А "якщо ми співставимо ці дані із зовнішніми обставинами віднайдення уривка у старій, вірогідно місцевого виробництва палітурці Володимиро-Волинської актової книги, мимоволі постає питання, чи не перебуває наш рукопис у якомусь зв'язку з тією жвавою книжною діяльністю, яку відзначає літопис на Волині у часи княжіння Володимира Васильковича"²⁹⁴. В описі уривка, поданому в Каталозі 1984 (названий Службеником), зазначені його особливі заамвонні молитви і

²⁹⁰ Жуковская Л. П. Текстология... – С. 335.

²⁹¹ Фрагментарне збереження багатьох рукописів Західної України засвідчує значні втрати її церковно-писемної спадщини, зумовлені історичними катаклізмами і міжцерковною боротьбою. "Взагалі була тенденція старі видання замінити більш новими, головним чином тому, що нові видання були правильніші старих. З часу поширення унії у Львівській єпархії, а особливо від Замойського синоду 1720 р., уніатські єпископи наказали старі православні видання прибирати або виправляти": Крип'якевич Ів. Невикористане джерело до історії старої книги // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 263. Зазначене цілком певно можна віднести не лише до друкованих, а й рукописних пам'яток.

²⁹² "В основному найдавніші слов'янські рукописи київських зібрань, які не були органічно пов'язані з історично складеними на місці зібраннями рукописів, потрапили до Києва відносно недавно у складі багатьох окремих зібрань і колекцій": Геппенер М. В. (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов'янські рукописи... – С. 6.

²⁹³ Публікація пам'ятки: Геппенер Н. В. Отрывок пергаменного молитвенника кирилловского письма конца XIII в. (Из находок в старых переплетах) // ТОДРЛ. – 1961. – Т. 17. – С. 621–622.

²⁹⁴ Геппенер Н. В. Отрывок... – С. 622–623. Водночас М. Геппенер вказав на існування ще багатьох рукописних фрагментів, зокрема з палітурок актів Володимирського земського суду за 1596 і 1598–1599 рр., Володимирського міського суду за 1595 і 1696 рр., які й досі не вилучені і не вивчені.

нестандартний склад²⁹⁵. 2) *Слово Єфрема Сирина про прекрасного Йосифа* початку XIV ст., фрагменти кількох аркушів з обкладинки латинського підручника²⁹⁶. 3) *Псалтир*²⁹⁷ першої половини – середини XIV ст., 1 подвійний арк., зі збірки А. Петрушевича. Читання з 138 (уривок), 139 і 140 (1–4) віршів богослужбового або навчального призначення²⁹⁸. Уривок дослідила Варвара Адріанова-Перетц, яка відзначила у ньому фонетичні українізми, новий ь, перехід ou і в та ін., його південно-руські риси²⁹⁹.

Значну кількість рукописних уривків і фрагментів XII–XIV ст. має Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. На думку І. Свенціцького, “ближчий розгляд цих текстів виказує звісні нам дотепер ціхи дуже правильного найстаршого східнослов’янського правопису без слідів північно-руських місцевих говірок. Зате написи з похідним ь... виразно стверджують галицько-волинське походження цих пам’яток”³⁰⁰. Йдеться, насамперед, про уривки з опису І. Свенціцького³⁰¹. 1. *Богослужбова книга (Мінея службова ?)* XII ст., 2 фрагменти з канону. 2. *Євангеліє апракос короткий* XII ст., 1 подвійний арк., закінчення євангельських читань на 10-ту неділю після П’ятидесятниці, взятий з палітурки. 3. *Богослужбова книга (Октоїх?)* XIII ст., фрагмент. 4. *Євангеліє апракос короткий* XIII ст., уривок з євангельських читань циклу Нового літа, взятий з палітурки рукописного Євангелія 1588 р. з церкви села Ялин (біля Санока, Польща). 5. *Євангеліє апракос короткий* XIII ст., 2 подвійних арк., закінчення євангельських читань на суботу 3-го тижня після П’ятидесятниці, взяті з палітурки. 6. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 1 арк., закінчення євангельських читань на вівторок і початок читань у середу М’ясопусного тижня, взятий з палітурки. 7. *Євангеліє* XIII ст., фрагмент, євангельські читання на П’ятидесятницю (уточнення змісту Л. Жуковської³⁰²). 8. *Євангеліє* XIII ст., 4 фрагменти, євангельські читання від Луки. 9. *Октоїх (?)* XIII ст., 2 фрагменти зі стихири ангелам, взяті з палітурки рукописного Апостола XVI ст. (знайдений під час експедиції в Закарпатті у 1909 р.). 10. *Повчання ченцям* XIII ст., 1 арк., повчання про працелюбне і подвижницьке життя, з рукописної Мінеї службової XVI ст. з церкви містечка Стара Сіль біля Самбора Львівської обл. 11. *Збірник повчань (?)* XIII ст., 2 арк., повчання священникові, взяті з палітурки. 12. *Богослужбова книга (Пролог?)* кінця XIII – початку XIV ст., 5 фрагментів одного аркуша з палітурки книги з церкви с. Курилівка (біля Лежайська, Польща). 13. *Євангеліє апракос повний* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., закінчення євангельських читань на вівторок і незавершене читання на четвер Сиропусного тижня, з палітурки. 14. *Євангеліє апракос* першої

²⁹⁵ Каталог 1984. – С. 328–329.

²⁹⁶ *Геппенер М. В.* (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи... – С. 41–43.

²⁹⁷ Публікація пам’ятки: *Адріанова В.* Київський уривок Псалтиря XIV віку // *Записки Українського наукового товариства в Києві.* – Київ, 1908. – Кн. 2. – С. 98–100.

²⁹⁸ *Геппенер М. В.* (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи... – С. 52–54.

²⁹⁹ *Адріанова В.* Київський уривок... – С. 96–97, 101–104.

³⁰⁰ *Свенціцький І.* Опис... – С. 5.

³⁰¹ Там само. – С. 6–36. – Табл. 1–19 (фото відтворення уривків).

³⁰² *Жуковская Л. П.* Типология... – С. 321.

половини XIV ст., 2 арк., євангельські читання у Страсний тиждень, з палітурки Ірмологія XVIII ст. з церкви села Ісаї Турківського району Львівської області. 15. *Євангеліє апракос* першої половини XIV ст., 3 арк., євангельські читання з Матвія, з друкованої Тріоди цвітної (Київ, 1630)³⁰³.

І. Свенціцький назвав ще 17 фрагментів XII–XIV ст., зміст яких складно визначити. У Каталог 1984 потрапило 6 з них (названі рукописами невизначеного змісту)³⁰⁴, водночас список І. Свенціцького тут доповнено ще кількома фрагментами, вивезеними в різні часи з Галичини. Серед них, зокрема, уривок, датований кінцем XIII ст., який надійшов до колекції Національного музею після публікації І. Свенціцького й описаний лише у Каталозі 1984. Це – 3 арк. кінця XIII ст., імовірно з *Параклитика* (уривок 3-го гласу, зі служби на утрени, канони в п'ятницю і суботу), придбані шляхом обміну з Національним музеєм Перемишльської землі у Перемишлі (Польща). *Євангеліє апракос повний* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, закінчення читання на вівторок і незакінчене читання на четвер Сиропусного тижня, з палітурки; на аркуші зберігся штамп “Союзу прихильників національного музею у Львові”, надійшов у 1939 р. (очевидно, пізніше віднайдена частина одного з уривків, які описав І. Свенціцький)³⁰⁵.

Низка фрагментів церковних рукописів XIII–XIV ст. зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. Вони надійшли з колекціями А. Петрушевича і Наукового товариства ім. Шевченка, походять насамперед з теренів Західної України. В їх описі³⁰⁶ особливий інтерес мають рукописи (і таких більшість), написані “церковнослов'янською мовою української редакції”. 1. *Кормча XIV титулів без тлумачень* останньої чверті XI – початку XII ст., 2 арк., 104–107 правила Карфагенського собору (393–419). 2. *Євангеліє апракос* кінця XII – першої половини XIII ст., 2 арк., євангельські читання в середу 4-го тижня і в понеділок–вівторок 5-го тижня після Великодня. 3. *Повчання* кінця XII – першої половини XIII ст., 1 арк., повчання про спасіння душі (?). 4. *Триодний читий збірник* XII ст., 1 подвійний арк., слово на неділю митаря і фарисея. 5. *Бесіда Косми Пресвітера* середини – другої чверті (середини?) XIII ст., 1 арк., слово четверте болгарського письменника-полеміста Козьми Пресвітера, автора “Бесід на новоявлену ересь богомилів” (кінець X ст.)³⁰⁷. 6. *Євангеліє апракос* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на Страсний тиждень. 7. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 1 арк., євангельські читання на четвер–неділю 13-го тижня після

³⁰³ Більшість уривків описана також: Каталог 1984. – С. 251–252, 255–256, 268–269, 270, 272–273, 277–278, 308–309, 344; Каталог 2002. – С. 356–357.

³⁰⁴ Каталог 1984. – С. 285–286, 373.

³⁰⁵ Там само. – С. 308–309, 348.

³⁰⁶ Каталог 2007. – С. 3–28. Окремі уривки описані також: Каталог 1984. – С. 252, 254–255, 361; Каталог 2002. – С. 362–363, 646–647.

³⁰⁷ Більшість руських списків цього

полемічного твору збереглися з XV–XVI ст. Тому, на думку Михайла Попруженка, “львівський” уривок, датований серединою – другою чвертю XIII ст., є вельми цікавим і цінним свідченням раннього існування його копії: *Попруженко М. Г.* Святого Козьми пресвітера Слово на еретики и поучение от божественных книг // Памятники древнего письма и искусства. – Санкт-Петербург, 1907. – Т. 167. – С. XII.

П'ятидесятниці. 8. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на понеділок 7-го тижня після Великодня. 9. *Повчання* (?) XIII ст., 1 арк., повчання на богородичне свято (?). 10. *Пролог* XIII ст., липень–серпень, 2 арк., слово про мовчання і смирення. 12. *Пролог* XIII ст., вересень і листопад, 4 арк., уставні вказівки і проложне читання про диякона Авива, житіє святого Мартина, читання в день Собору святого архистратига Михаїла. 13. *Апостол апракос* третьої чверті XIV ст., 1 арк., апостольські читання в 5-у неділю і суботу 6-го тижня Великого посту. 14. *Євангеліє апракос* початку XIV ст., 5 фрагментів одного аркуша, євангельські читання у Великий четвер на утрні. 15. *Мінея святкова* кінця XIV ст., 2 арк., закінчення служби на Благовіщення Пресвятої Богородиці. 16. *Октоїх* (?) середини XIV ст., 2 арк., піснеспіви (стихири?) на вівторок, середу, четвер і п'ятницю до Богородиці, пророків та ін. 17. *Повчання* (?) останньої чверті XIV ст., 1 арк., повчання на Страсний тиждень (?). 18. *Повчання* (?) XIV ст., 3 арк., фрагменти тексту повчального змісту. 19. *Пролог* середини XIV ст., липень, 2 арк., житіє священномученика Аполінарія, повчання і пам'яті святим на 23 липня. 20. *Пролог* середини XIV ст. на липень, 1 арк., читання на священномученика Павла, слово святого Єфрема про довготерпіння. 21. *Пролог* середини XIV ст., липень, 1 арк., читання про священномучеників Якинфа, Ємиліяна з Доростолу, Феодосія. 22. *Пролог* середини XIV ст., червень, 1 арк., повчання на пам'ять святих апостолів Петра і Павла. 23. *Пролог* кінця XIV ст., 1 арк., повчання і житіє, в якому згадується брат Кирило. 24. *Пролог* кінця XIV ст., грудень, 1 арк., тексти повчання, алуарія, прокимна та проложного життя, і 29 на 28 грудня³⁰⁸.

Згадаємо також рукописні уривки колишньої Віленської публічної бібліотеки, які у XIX ст. описали Петро Гільтебрандт і Федор Добрянський, що нині зберігаються в Бібліотеці Академії наук Литви імені Врублевських (фонд № 19)³⁰⁹. Деякі з них подані у Каталозі 1984, Каталозі 2002 і в статті А. Турілова. Пишучи про ці “уривки, окремі аркуші, клаптики і шматочки”, Ф. Добрянський, зокрема, зазначав, що вони “зібрані на досить великому просторі, починаючи від Галичини і доходячи до східних меж Литви”³¹⁰. Нашу увагу привернули 8 уривків XIII–XIV ст., віднайдених у межах Галицько-Волинського князівства, або привезених зі Львова й переданих бібліотеці від галицького письменника і вченого Якова Головацького за часів його головування у Віленській археографічній комісії³¹¹. 1. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на різні дні після П'ятидесятниці. 2. *Євангеліє апракос повний* XIII ст., 2 арк., євангельські читання на четвер Страсного тижня, з обкладинки латинської книги³¹². 3. *Євангеліє* XIV ст.,

³⁰⁸ Укладачі Каталогів 2007 вважають, що окремі аркуші проложних читань можуть складати фрагменти однієї книги.

³⁰⁹ Опис див.: Турілов А. А. Заметки... – С. 113–143. Автор уточнив датування і зміст уривків, наведених у Ф. Добрянського. Частина уривків цього фонду, що увійшла до Каталогів 2002, названа тут рукописами з

галицько-волинськими особливостями.

³¹⁰ Добрянский Ф. Н. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки церковнославянских и русских. – Вильна, 1882. – С. XLI–XLII.

³¹¹ Там же. – С. 15–26, 29–31.

³¹² Датовані також: Жуковская Л. П. Типология... – С. 321; Еє же. Текстология... – С. 363.

1 арк., євангельські читання з Матвія, з палітурки якоїсь книги. 4. *Євангеліє* XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, Матвія та Іоана, з обкладинки латинської книги. 5. *Євангеліє* XIV ст., 3 арк., євангельські читання з Луки і Матвія, які пожертвував берестейський єпископ Євгеній³¹³. 6. *Пролог* XIV ст., 1 подвійний арк., життя святих на 27–28 жовтня, залишки латинського напису. 7. *Тлумачення на Євангеліє Феофілакта, єпископа болгарського* кінця XIII – початку XIV ст., 1 арк., євангельські читання з Луки, притчі про несправедного судію, митаря і фарисея, з прибутково-видаткової книги католицького монастиря розариток. 8. *Збірник 12-ти місяців* XIV ст. із читаннями з Апостола і тропарями святим (зокрема, Феодору Студиту), 1 арк., зберігся фондушевий запис XVI ст. для церкви в Тракаї³¹⁴.

Недостатньо вивчені також невеликі рукописні пам'ятки Бібліотеки Російської Академії наук у Санкт-Петербурзі. Це, зокрема, – 1. *Євангеліє апракос* XIII ст., 1 арк., із колекції П. Сирку, зібраної з буковинсько-молдавських рукописів. 2. *Часослов* XIII ст., 1 арк., з колекції О. Яцимирського, частина якої придбана від румунського антиквара в Яссах у 1895 р. 3. *Пролог* XIV ст., 1 арк., з обкладинки латинської книги XVII ст., що надійшла у XIX ст. з Вільнюса. 4. *Євангеліє апракос повний* XIII–XIV ст., 2 арк., зі згадкою про Євстафія, архиєпископа Супрасльського монастиря, та митрополита київського і всієї Русі (без імені), привіз зі Львова Е. Калужняцький. 5. *Устав про піст і єпитимії* XIII–XIV ст., 1 арк., уривок старослов'янського єпитимійника “Заповідь святих отець” в руській редакції з колекції О. Яцимирського, який знайшов його 1892 р. у скельному скиті в Городищі на Дністрі у Бессарабії³¹⁵. Серед церковних рукописів молдавсько-української колекції Наукової бібліотеки Московського державного університету знаходиться *Псалтир* XIV ст., 1 арк., з корінця Уставу церковного XVII ст., що надійшов у 1983 р. з села Білоусівка Чернівецької області³¹⁶. Частина рукописів зазначених колекцій уже описана у Каталогі 2002 і віднесена до галицько-волинської писемності. Можливо, згадані уривки знайдуть своє місце в його наступному випуску.

Чи можна вважати поданий перелік більш або менш вірогідних галицько-волинських манускриптів XII–XIV ст. остаточною? Мабуть, ні. На вивчення чекає ще чимало давньоруських пам'яток в українських і зарубіжних зібраннях³¹⁷, адже їх опрацьований досі корпус усе ще далеко не

Опис: *Petrauskienė V. Rusų rankraštinė knyga Lietuvos bibliotekose // Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva. – Vilnius, 1966. – Т. 3. – Р. 66; Каталог 1984. – С. 252–253.*

³¹³ Описано також: *Гильтебрандт П.* Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки. – Вильна, 1871. – Вып. 1. – С. XXXIII.

³¹⁴ Окремі уривки описані також: *Каталог 2002. – С. 618, 651–652.*

³¹⁵ *Пергаменные рукописи... – С. 25, 26, 48, 66, 98, 148; Каталог 1984. – С. 372.*

³¹⁶ *Кобяк Н. А., Поздеева И. В.* Славяно-русские рукописи... – С. 103–110.

³¹⁷ У наш перелік не включено пам'ятки, походження яких лише припускається. Наприклад, А. Кримський неодноразово згадував про Волинське П'ятикнижжя XIV ст. зі збірки Троїцько-Сергіївської лаври, однак не навів доказів на користь цієї локалізації (Див.: *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 201, 295 б, 376, 408). І. Ягич відзначив стилістичну і мистецьку близькість Туровського і Юр'ївського Євангелій до

вичерпаний³¹⁸. Відтак, не виключаємо: наведений список може бути доповнений новими рукописами, що сприятиме подальшим науковим студіям над церковно-писемною спадщиною Галицько-Волинської Русі.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

галицько-волинських пам'яток (*Ягич И. В. Четыре критико-палеографические статьи... – С. 79–80; Его же. Труд Стасова “Славянский и восточный орнамент” // Вестник изящных искусств. – Санкт-Петербург, 1888. – Т. 6, вып. 2. – С. 176*). “Нічого білоруського” у мові Туровського Євангелія не побачив також О. Соболевський (*Соболевский А. И. Новый труд... – С. 53*). Г. Воскресенський, О. Соболевський, П. Владимиров не визнали білоруським й Оршанське Євангеліє. Григорій Крижановський, оминаючи питання локалізації манускрипту, засвідчив у ньому, поряд з очевидними “білорусизмами”, галицько-волинські риси (*Крыжановский Г. Рукописные евангелия киевских книгохранилищ. – Киев, 1889. – С. 22, 24*). На його думку, палеографічні особливості Оршанського Євангелія наближають рукопис до Рязанської кормчої 1284 р. Порівняльний аналіз цих пам'яток здійснила Л. Жуковська. Вона виявила чимало подібного у структурі та мові Юр'ївського Євангелія (діалектні особливості, так званий новий ф) з іншими євангельськими текстами, які “територіально приурочені до галицько-волинської мовної області” (*Жуковская Л. П. О возможном родстве... – С. 137*). При цьому дослідниця припустила, що переписувач Юр'ївського Євангелія Федор походив з Карпат, позаяк у записі на арк. 231 сам себе назвав угринцем. В. Пуцко зазначив в декорі Юр'ївського Євангелія подібність до латинських манускриптів романського стилю, яким добре володіли вихідці з Угорщини (*Пуцко В. Г. Художественный декор Юрьевского евангелия // Ars Hungarica. – Budapest, 1979. – No 1. – P. 7–21*). На думку Олексія Некрасова, мистецькі особливості дозволяють

припустити створення пам'ятки у Галичі (*Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. – С. 80–81*). Натомість В. Пуцко нагадує про близькість галицько-волинської рукописної школи з київською, відтак – чимало спільного в їх мистецьких формах. Утім, зазначені міркування наразі не підкріплені спеціальними дослідженнями. Не потрапило поки що у наш перелік Євангеліє апракос першої половини XIV ст., 2 арк., євангельські читання на окремі дні церковного року, що нині зберігається в Університеті імені Карла і Франца у Граці. Уривок описав і датував Г. Біркфелльнер, який відніс його до східнослов'янської редакції з переважанням південноруських рис, а також відтворив його фотомеханічним і наборним способами в латинській транскрипції. Див.: *Birkfellner G. Ein kyrillisches Pergamentfragment (Evangelienlektionar) älterer Redaction in Graz // Wiener slavistisches Jahrbuch. – Wien, 1972. – Bd. 17. – S. 37–54*. Однак ця стаття наразі нам недоступна. Відомості про неї див.: *Баранкова Г. С., Астахина Л. Ю. Публикации и описания русских рукописей за рубежом с 1971 по 1975 гг. (Библиографический обзор) // История русского языка. Исследования... – С. 384–396*. Мова та історія віднайдення уривка, зазначені в останній статті, можуть свідчити на користь його галицько-волинського походження.

³¹⁸ Це показав, зокрема, опис рукописів афонських монастирів, серед яких виявлено низку нових кодексів і рукописних уривків XV–XVI ст. галицько-волинського походження. Див.: *Славянские рукописи Афонских обителей / Сост. А. А. Турилов, Л. В. Мошкова. Под ред. А.-Э. Н. Тахиаоса. – Фессалоники, 1999*.

